

2021. szeptember 15.

A BARÁTSÁG
melléklete

A lexikográfia elmélete és gyakorlata

Magyarországi nemzetiségi körkép

Online konferencia az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Nyelvtudományi Kutatóközpont Többsnyelvűségi
Kutatóközpontja szervezésében

Szerkesztők: **Balányi Klára, Mayer Éva és Hegedűs Sándor**
Művészeti szerkesztő: **Szélpál Éva**

A lexikográfia elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép című konferencia összeállítása elé

A korábban a Magyar Tudományos Akadémia irányítása alatt működő, 2019. szeptember 1-től pedig az Eötvös Loránd Kutatási Hálózathoz tartozó Nyelvtudományi Intézet, 2021 márciusa óta Nyelvtudományi Kutatóközpont Többszervezési Kutatóközpontja szervezésében került sor 2021. május 19-20-án a lexikográfiai online konferenciára. A konferencia a *NyelvEsély – Nyelvileg tudatos iskola, kétnyelvű sikertoktatás és a nyelv által kiaknázzható tudás innovatív módszereinek, eszközeinek fejlesztése (2016–2021) (SZ-007/2016)* című pályázat (témavezető Bartha Csilla, PROJEKT 2017-55 NKM – 8/2020) támogatásával került megrendezésre.

A szervezőbizottság elnöke Bartha Csilla volt, a konferenciát Borbély Anna szervezte. A kétnapos online konferenciát Prószéky Gábor, a Nyelvtudományi Kutatóközpont főigazgatója nyitotta meg, levezető elnökök Borbély Anna (Nyelvtudományi Kutatóközpont), Erb Maria (ELTE BTK Germanisztikai Intézet) és Bartha Csilla (Nyelvtudományi Kutatóközpont) voltak.

Az idén megrendezett lexikográfiai konferencián olyan előadók is részt tudtak venni, akiknek ez egyébként a földrajzi távolság és elkötelezettségeik miatt nehézséget okozott volna: a Román Akadémia „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Nyelvtudományi Intézet, a zágrábi Horvát Nyelvtudományi Intézet, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola munkatársai. Az előadások a magyarországi horvát, lengyel, német, román, ruszin, szerb, szlovák, ukrán nemzetiség lexikográfiai kutatásait, szótárait, a gyűjtőmunkát és a többszervezés kérdéseit mutatták be. A Barátság előző, 2021/3. lapszámában már olvashatták Borbély Anna előadását *Bakos Ferenc, a magyar szókészlet román elemeinek tudósa* címmel.

A nemzetiségi csoportok előadásai mellett figyelmet érdemel a siket közösség szótármunkálatairól szóló előadás is. Ők ugyan nem tartoznak a 13 nemzetiségi közösségbe, viszont a 2009-es CXXV. tv. megjelenése óta, mint a magyar jelnyelvet használó személyek közössége, nyelvi kisebbségként szerepelnek. A Nyelvtudományi Kutatóközpont munkatársai Bartha Csilla vezetésével kezdték el a jelnyelvi szótár összeállítását. Hozzájuk hasonlóan a 13 nemzetiség között is akadnak olyan csoportok, ahol a jövőben komoly lexikográfiai hiányosságokat kellene pótolni, ahogyan ezt az előadások egy része be is mutatta.

Mellékletünkben az elhangzott előadások egy része jelenik meg, melyhez jó olvasást kívánunk az érdeklődőknek!

Gondolatok a készülő Magyar–Lengyel Akadémiai Nagyszótár kapcsán

Problémák és lehetséges megoldások

Magyarországon a magyar-lengyel / lengyel-magyar kétnyelvű szótárírás viszonylag komoly hagyományokkal rendelkezik, jóllehet még a múlt század '50-es és '60-as éveiben íródtak, de létezik magyar-lengyel / lengyel-magyar turista-, zseb- és nagyszótár. Tematikus és lengyel-magyar gazdasági szótár is rendelkezésre áll. Főként a régebbi szótárak anyagának bizonyos részei ugyanakkor már elavultak, kiegészítésre, revideálásra szorulnak. A lengyel lexikográfia történetéről, valamint a magyar-lengyel / lengyel-magyar kétnyelvű szótárakról magunk két (egy magyar és egy angol nyelvű) szaktanulmányban számoltunk be részletesen, amelyek a magyar-lengyel szótárprojekt előtanulmányaiként is felfoghatók.* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma a magyar-lengyel digitális nagyszótár elkészítésével az ELTE BTK Lengyel Filológiai Tanszékét bízta meg. A következőkben csupán vázlatosan ismertett koncepció elkészítése után és az Akadémiai Kiadóval történő szerződéskötést követően a munka 2018 májusában kezdődött el. A kiadó az ELTE-vel kötött együttműködés keretén belül biztosította az *Akadémiai Magyar–német szótár* lexikográfiai anyagára épülő, mintegy hetvenezer szócikket tartalmazó magyar hasábot, amely a készülő magyar-lengyel szótár határait is kijelölte. A számunkra biztosított – és szótárírói munkánkat jelentősen megkönnyítő – magyar lexikográfiai anyagot neves magyar germanista lexikográfusok (*Halász Előd, Földes Csaba és Uzonyi Pál*) szerkesztették. Munkájuk jóllehet tartalmazza a mai magyar irodalmi, köznyelvi és részben a sajátos szókincs legfontosabb részét is, helyenként mégis fontosnak tartottuk ennek az olykor a magyar-német szempont figyelembevételével összeállított szókincsnek a magyar-lengyel szempontból történő felülvizsgálatát, s ennek megfelelően egyes elemek cseréjét, valamint további példamondatokkal és frazeologizmusokkal történő kiegészítését. Az Akadémiai Kiadó rendelkezésre bocsátotta a szerkesztők munkájához szükséges szótáríró prog-

ramot, és hozzáférést biztosított a www.szotar.net oldalon található összes szótárhoz.

Egy nagyszótár elkészítése mind szakmai, mind pedig szervezési-irányítási szempontból óriási és igen összetett feladat, amely a megfelelő pénzügyi források rendelkezésre bocsátása nélkül nem valósítható meg. A szótárprojektre előirányzott pénzügyi forrásokat a koronavírus-járvány miatt azonban az Emberi Erőforrások Minisztériuma az idei évre már nem biztosította, s ennek következtében a hosszú hónapok fáradtságos munkájával felépített és egyben tartott csapat felbomlott, a projekt 40%-os készültségi szinten leállt. A szótár jövőbeni sorsa tehát bizonytalan.

A következőkben azokból a lexikográfiai irányelvekből és nyelvészeti háttérmagyarázatokból adunk közre egy válogatást, amelyeket a szótár szerkesztői számára állítottunk össze, különös tekintettel a problematikus kérdésekre.

Magyar-Lengyel Nagyszótár: grammatikai jelölések és irányelvek

A címszóként felvett lexikai egységek minősítésénél alapvetően azok a rövidítések számítanak elfogadottnak, amelyeket a mintaként hivatkozott Szótárnet *Akadémiai magyar–német szótára* alkalmaz „a megváltoztatandók megváltoztatásával” (azaz a német nyelvre vonatkozó sajátos rövidítések (pl. *középn* – középnémet, *A* – ausztriacizmus, *S* – Svájcban használt kifejezés stb. elhagyásával, illetve a lengyelben releváns megfelelőikkel történő helyettesítésével). Megfontolásra érdemes esetleg a *tul* (tulajdonnév), *vulg* (vulgáris), *ifj* (ifjúsági nyelvi) vagy *szleng*, *közm* (közmondás), *fraz* (frazeológiai kifejezés) és a *reg* (regionális) rövidítések felvétele a már meglévők mellé. A jelen anyagban a legfőbb irányelveket közöljük, de az anyag tartalmaz még számos, megfontolásra érdemes ajánlást is.

* Pátrovics, P.: A lengyel szótáríróadalom. In: Kis szláv lexikográfia. Opera Slavica Budapestiensia Lingue Slavicae. Nyomárkay, István – Vig, István (szerk.), ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 2004: 174-197, Uő.: Polish Bilingual Lexicography in a Nutshell. Polish-Hungarian and Hungarian-Polish Bilingual Dictionaries. In: Hungarian Lexicography I, Bilingual Dictionaries, Lexikográfiai Füzetek 5. Zsuzsanna Fábrián (szerk.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011: 159-169.

Főnevek (alcím)

A főnevek – mivel a lengyel főneveknek három grammatikai nemük (hím, nő, semleges) lehet – ezt szükséges az adott szó előtt jelölni, pl.

asztal *fn hn stół*, **anya** *fn nn matka*, **ablak** *fn sn okno*

Ha egy magyar szónak több lengyel megfelelője van a *fn* jelölést csak egyszer, az első szónál szükséges felvenni, ha egy főnév többes számú (pl. eleve csak többes számban fordul elő (*pluralia tantum*), vagy a leggyakrabban többes számban használatos, ezt *tsz* rövidítéssel jelöljük (szintén a szó előtt), pl.

adat(ok) *fn tsz dane*

ajtó *fn tsz drzwi*

Erre a használatra érdemes külön példát felvenni, ezzel is megkönnyítendő a szótárhasználó dolgát.

Hová vezet ez az ~? Dokąd te drzwi prowadzą?

Ha egy magyar összetett szónak a lengyelben egy szószerkezet felel meg, értelemszerűen az alaptag nemét adjuk meg, ahhoz igazodunk, pl.

fogkrém *fn nn pasta do zębów*

mosópor *fn hn proszek do prania*

Általában nem szükséges megadni a lengyel megfelelő(k) többes számú vagy egyéb függő esetben álló alakjait (ez grammatikai információ, a készülő anyag pedig nem nyelvtan, hanem szótár), de bizonyos, rendhagyó alakoknál ettől esetleg el lehet térni, sőt a rendhagyó alakok használatát példákon is ajánlatos bemutatni, pl.

ember *fn hn człowiek* (*tsz ludzie*, *tsz Be ludzi*)

Ismered ezt az ~t? Czy znasz tego człowieka?

Az ~ek sokfélék lehetnek. *fraz* Są ludzie i ludziska.

Sok ember van itt. Jest tu dużo ludzi.

testvér [*fiú*] *fn hn brat* (*tsz bracia*, *tsz Be braci*),

[*leány*] *fn nn siostra* (*tsz siostry*, *tsz Be sióstr*)

Ennek az embernek nincsenek testvérei. Ten człowiek nie ma ani braci, ani sióstr.

Egy adott alaknak a lengyelben több, grammatikailag eltérő státuszú szó is megfelelhet, pl.

író *ign hn piszący*, [*vminek a megírója*] *fn hn pisarz*, *autor*, [*foglalkozás*] *pisarz*, *literat* (zawodowy)

a regény ~ja *pisarz powieści*

divatos ~ *modny pisarz*

ifjúsági ~ *pisarz młodzieżowy*

kezdő ~ *początkujący pisarz*

népi ~ *pisarz ludowy*

népszerű ~ *popularny pisarz/literat*

rossz ~ *kiepski/zły pisarz*

szellem ~ *pisarz duch*

(Az utolsó kifejezés az angol *ghost writer* tükörfordítása 'egy politikai beszédeit vagy celeb által jegyzett könyvet megíró személy', amely a rendszerváltás után jelent meg a nyelvben, a lengyel nyelvű sajtótermékekben gyakorta előfordul, régebből datálódó magyar megfelelője a „néger”).

Az országspecifikus kifejezések előtt célszerű lenne a [*Lengy. Közt.*] (*tkp. Lengyel Köztársaság*) rövidítés használata, pl.

országgyűlés parlament, [*Lengy. Közt.*] *sejm*
országgyűlési képviselő deputowany/poseł
do parlamentu, [*Lengy. Közt.*] *poseł na sejm*

Egyes népelnevezések fordításánál figyelemmel kell lenni a nemzetiség és az adott vallást követő személyt jelölő szavak közötti különbségre, vö. pl.

zsidó *fn hn [nemzetiség]* Żyd, *nn* Żydówka, *hn* pejor żydek, *pejor* żydziak DE! [*izraelita vallású személy*] *hn* żyd, *nn* żydówka

zsidó *nn* żydowski (a kifejezéseknél nem szükséges a komplett grammatikai információkat megadni, ahogy ez a példaként ajánlott Szótárnet magyar–német szótárában sincs megadva).

A mellékneveket mindig hímnemű alapalakban adjuk meg, ahogy ezt a magyar–lengyel vonatkozásban régóta élő (és egyébiránt más szláv nyelvek vonatkozásában is általános) gyakorlat is alátámasztja.

~negyed dzielnica żydowska

~üldözés prześladowanie Żydom

zsidózik podjudzać przeciwko Żydom

zsidózás podjudzanie przeciwko Żydom

Problematisz lehet az ételnevek fordítása is, különösen a „főzelék” vagy egyéb jellegzetes, kultúr-specifikus ételek esetében, ilyen esetekben gyakorta élünk körülírással. Ám ha az adott magyar étel a gyakori és intenzív kapcsolatok miatt a lengyelek körében is ismert vagy a lengyel gasztronómiában is megvan a megfelelője, folyamodhatunk tükörfordításhoz, pl.

főzelék *fn nn gasztr* potrawa z gotowanych warzyw/jarzyń, *gúny* paciajka

fatányéros *fn hn gasztr* zestaw mięs smażonych (podawany na drewnianym talerzu)

cigánypecsenye *fn nn gasztr* pieczeń cygańska

korhely halászlé *fn nn gasztr* hulaszsa zupa rybna (ze śmietaną, mniej ostra)

gulyásleves *fn nn gasztr* zupa gulaszowa

Jókai bableves *fn nn gasztr* zupa fasolowa á la Jókai

túrós csusza *fn tsz gasztr* łazanki z serem i ze śmietaną posypana skwarkami

Dobos torta *fn hn gasztr* „tort Dobosza” (tort czekoladowy polewany lukrem lśniącym)

mákos bejgli *fn hn gasztr* makowiec

Ami a szóállományt illeti, a szerkesztők vehetnek fel új szavakat, kifejezéseket. Kimondottan ajánlatos például az informatikai szókinccs vagy a közösségi média, a politikai élet bizonyos lexikai elemeinek megjelenítése a szótárban. Pl.

bizalmatlansági indítvány [államelnökkel szemben] *fn hn* impiczment

adathordoító *fn hn inf* nošnik

mobiltelefon *fn nn* telefon komórkowy, *nn* *közny* komórka, *szleng* komka

Fontos, hogy legyünk figyelemmel a jelentések hierarchiájára is, ami néhány esetben a korábbi nyelvállapothoz képest megváltozott (gyakran angol nyelvi hatásra), pl.

diéta *fn mn* dieta
~**n van** być na diecie
szigorú ~ ścisła dieta
DE!

étrend *fn mn* dieta

A gyermek -jének bővelkednie kell fehérjében. Dieta dziecka powinna być bogata w białko.

Mivel az előző szótárak kiadása óta (1958, 1963, 1966, 1968) egyes szavak jelentése megváltozott vagy módosult, feltétlenül szükséges ezeket a változásokat rögzíteni, hogy a szótárak a jelenre érvényes nyelvvállapotot tükrözzék. Pl.

erőmű az 1960-as években még: siłownia
a mai lengyel nyelvben: **erőmű** - elektrownia
edzőterem - siłownia
rendezvény – impreza
a mai lengyel nyelvben: *rendezvény* - impreza
DE! a **buli** szintén: impreza

Melléknevek

A mellékneveket, (amelyeknek a lengyelben egyes szám alanyesetben 3, többes számban 2 végződésük is lehet), a latinból eredő, de a szláv nyelvek szótáráiban is rendre alkalmazott lexikográfiai hagyományának megfelelően mindig következetesen egyes szám hímnemű alakban adjuk meg (ahogy ezt már fentebb jeleztük), természetesen itt is élhetünk példákcal, törekedhetünk bizonyos állandósult kifejezések (kollokációk) megadására vagy bizonyos gyakori társalgási kifejezések tükröztetésére, pl.

szép *mn* ładny **szép lány** ładna dziewczyna,
Ez aztán szép kis történet! To ładna historia!
Ez nem szép! To nieładne!
utolsó ostatni **utolsó vonat** ostatni pociąg
(az) utolsó mohikán ostatni Mohikanin

Külön probléma a színneveké például egy olyan, több lengyel megfelelővel rendelkező színnév esetében, mint a „kék” vagy a „barna”

kék *mn* niebieski, [szederjes kék] siny,
de külön szócikkekben lehetne közölni:
azúrkék *mn* lazurowy
sötétkék *mn* granatowy
világoskék *mn* błękitny
barna *mn* brązowy, brunatny [haj] kasztanowy, [sötét színű haj v. sör] ciemny, [naptól leburnult] opalony (na brązowo), [arcszín] śniady
~ **sör** ciemne piwo
~ **kenyér** chleb razowy, razowiec
~ **hajú fiú** chłopiec mający ciemnoblond włosy, brunet

Igék

Az igék esetében külön problémakört jelent a lengyel igeszemlélet (az aspektus) grammatikai kategóriája, amely az egész lengyel igeállományt érinti. Egy adott cselekvés/történet tehát – aszerint, hogy folyamatban lévőként vagy már lezárultként (úgy,

mint amely végcélját már elérte, eredményesen lezárult és megvalósult a maga teljességében) tekintünk rá, két különböző, (ugyanakkor egy igepárt alkotó) igével írható le: a folyamatos (*nbef*) vagy a befejezett (*bef*) igével. A folyamatos ige tehát a cselekvés/történet folyamatában, mint nem lezárta ábrázolja, vagy pusztán csak megnevezi azt („történt már ilyen”, „valaki ezzel volt/van/lesz elfoglalva valamennyi ideig”) az eredményességre való bármiféle utalás nélkül; a befejezett ige viszont a cselekvés/történet lezártságára, totalitására (és eredményességre) mutat. Az aspektus voltaképpen a mondat belső időszerkezete. Egy adott magyar igenek – praktikus tekintve – a lengyelben gyakran két igei szó felelhet meg. Nem minden ige alkot azonban párt a lengyelben. Vannak olyan igék (pl. a hosszan tartó állapotokat leíró igék [durativa]), amelyeknek nincs befejezett párjuk, vannak viszont olyanok is (a pillanatnyi, hirtelen eseményeket leíró igék [semelfactiva]) amelyeknek éppen folyamatos párjuk nincsen, mivel ezek csak befejeztként képzelhetők el a lengyelben). Előbbire az *áll, fekszik, ül* igék lengyel megfelelői lehetnek példák:

áll *i nbef* stać

fekszik *i nbef* leżeć

ül *i nbef* siedzieć

utóbbiakra lehetnek példák a *felkiált, felvillan* igék lengyel megfelelői:

felkiált *i bef* krzyknąć

felvillan *i bef* błysnąć

Nincs befejezett párjuk azoknak az igéknek sem, amelyek nem telikusak, azaz az ún. cselekvéshatár fogalmával nem korlátozottak. Ez egyszerűbben fogalmazva azt jelenti, hogy az ige által jelölt cselekvés tulajdonképpen nem célirányos, tehát a cselekvés nem irányul egy célra, amelyet elérve a cselekvés mintegy beteljesedne, „kioltódna”, „megszűnne”, és elvileg már nem lenne folytatható. Vö. pl. fékez – lefékez, le. *hamować* : *zahamować* [A vezető lefékezett, a kocs pedig megállt. 'Kierowca zahamował, a samochód się zatrzymał.'] (Nem lennének értelmesek például az olyan mondatok, hogy: *A vezető lefékezett és a kocs tovább haladt. Még kevésbé elképzelhető a: *Kiolvastam a könyvet és egyre csak olvasom és olvasom tovább...). A *dolgozik* 'pracować' ige azonban nem ilyen, mert elvileg bármeddig folytatható, a cselekvéshatár fogalmával ugyanis nem korlátozott, csak önkényesen lehet megszakítani, így ennek az igenek a lengyelben nincs befejezett párja:

dolgozik *i nbef* pracować

Amennyiben az adott ige olyan igekötővel perfektiválódik, amely a jelentését annyira megváltoztatja, hogy az már a folyamatos alapigével nem korrelálhat (nem alkothat párt) új cselekvésmódot (aktionsartot) létrehozva ezzel, az ilyen prefixumot tartalmazó befejezett (perfektív) ige egy szuffixum segítségével reimperfektiválódik (újra folyamatossá válik), azaz olyan taggal lép aspektusopozícióra, amely megjelenhet folyamatos kontextusokban (kö-

zel azonos jelentésben). A reimperfektiváció egyik rendszeres eszköze a lengyelben az *-ywa-* szuffixum: *i bef* *przepracować* : *nbef* *przepracowywać* 'át-dolgoz'

(Az ige *i* kategóriát itt csak egyszer, az igepár első tagjánál jelöljük. A második tagnál felesleges, hiszen az így létrejött új szó is nyilvánvalóan ige.)

A magyar igekötős ige = lengyel igekötős ige, illetve magyar igekötő nélküli (vagy alapige) = lengyel igekötő nélküli (szimplex) ige mechanikus megfeleltetés nem működik és sok esetben téves analógiák felállítására ösztönöz, mivel a magyarban a folyamatosság, befejezettség nem levezethető pusztán az igekötő meglétéből vagy hiányából, vö.:

Levelt írt. *Pisał list.*

Megírt egy levelet./Megírta a levelet. *Napisal list.*

Írt egy levelet. *Napisal list.*

Halászlét főzött. *Gotował zupę rybną.*

Főzte a halászlét. *Gotował zupę rybną.*

A halászlét Jancsi főzte. *Zupę rybną ugotował Janek.*

Jancsi már megfőzte a halászlét. *Janek już ugotował zupę rybną.*

A magyarban az alapvetően mondattani kategóriának számító aspektus kompozicionális (értsd: az aspektusértékre /folyamatos vagy befejezett/ több tényező, pl. az igekötő helyzete az igéhez képest, a határozószók vagy akár a tágabb kontextus stb. is hatással van) és a mondat különböző bővítései során több szinten átépülhet, változhat, illetve megmaradhat. A lengyelben viszont a morfológiai kategóriaként számon tartott aspektus alapvetően nem kompozicionális (értsd: az ige önmagában meghatározza az egész mondat aspektusát, vagyis: befejezett igével nem lehet folyamatos, folyamatos igével pedig nem lehet befejezett mondatot alkotni). A magyar ige mellett tehát fel kell tüntetni a lengyelben aspektusopozíciót alkotó igepár mindkét tagját a következő módon:

olvas *i nbef* *czytać coś* (: *bef* *przeczytać coś*)

sokat ~ *dużo* *czytać*

vagy

elolvas *i bef* *przeczytać coś* (: *nbef* *czytać coś*)

Az 'olvas' igének alapvetően nyilván a *czytać* felel meg a lengyelben, de mellette (az említett okok miatt) fel kell tüntetni a *przeczytać* alakot is, viszont az 'elolvas' alapvető megfelelője a lengyelben a *przeczytać*, azonban másodikként szükséges utalni a *czytać* alakra is.

Az aspektuspár fogalma, magának az aspektuspárnak vagy rugalmasabb terminus szerint az aspektuspartnerségnek a definíciója igen összetett probléma (némely nyelvészek csak a legősibbnek tartott, szuffixális párokat ismerik el „tisztá”, teljes értékű (más kifejezésekkel: kanonikus vagy prototipikus) pároknak, mások úgy vélekednek, hogy csak a prefixumok egy meghatározott szűk köre képes a „tisztá” aspektusképzésre. Abban ugyanak-

kor viszonylag széles körű konszenzus mutatkozik, hogy bár a prefixális képzés során mindig módosul bizonyos jelentéssel a befejezett tag jelentése, mégis pl. az ingresszivitás elemével bővült olyasféle igéket is aspektuspartnereknek ismerik el. Ilyen a *śpiewać* : *zaśpiewać* kb. 'énekel : dalra fakad', *plakać* : *zapłakać* kb. 'sír : sírva fakad', hiszen – bár a befejezett tagnál hangsúlyozottan jelen van az ingresszivitás, a „kezdés” jelentéseleme, a szláv aspektusra – ún. fázisaspektus típusú aspektuskategória lévén – jellemző, hogy az aspektuspartnerséget alkotó tagok ugyanannak a cselekvésnek a különböző fázisaira vonatkoznak. Más esetekben a folyamatos tag szemantikájában az iterativitás (gyakoriság), a befejezett tagéban viszont a pontszerűség eleme a domináns: *znajdować* : *znaleźć* 'talál/megtalál'.

(Itt jegyezzük meg, hogy a *szukać* – *znaleźć* kettőst nem lehet a lengyelben aspektuspárnak [igeszemléleti párnak] tekinteni, hiszen az aspektuspárok esetében alapvető kritérium, hogy a párt alkotó tagoknak ugyanarra a cselekvésre kell vonatkozniuk, ami a fenti esetben nem áll fenn.)

Külön problémát jelent a lengyel igeállománynak csupán kis részét kitevő, ún. kettős aspektusú igék jelölése, ezek folyamatos és befejezett kontextusokban is megjelenhetnek:

kinevez *i nbef, bef* *mianować kogoś*

igazgatóvá neveztek ki *mianowano go dyrektorem*

az igék mellett szükséges jelölni a kötelező vonzatot/vonzatokat is, pl.

fél *okitól, vmitől* *i nbef* *bać się kogoś, czegoś*

az igék mellett szereplő példákban törekedjünk a vonzatot is kifejezésre juttatni, pl.

A fiatal fiú fél a kutyáktól. *Młody chłopak boi się psów.*

Több igénél előfordul olyan eset, hogy az igepár aspektusmagjainak vonzata eltérő (ez nem általános jelenség a lengyelben, de olykor akad rá példa). Külön figyeljünk az ilyen igék eltérő vonzatára, pl.

véd *i nbef* *bronić kogoś, czegoś* (: *bef* *obronić kogoś, coś*)

szakdolgozatot ~ *bronić pracy magisterskiej*

megvéd *i bef* *obronić kogoś, coś* (: *nbef* *bronić kogoś, czegoś*)

~te a doktori értekezését *obronił pracę doktorską*

Frazeológia, parömiológia (frazéologizmusok – közmondások)

Külön kell kezelni a frazeológiai egységeket (amelyek nem önálló közléselemek, s amelyeknek jelentése – egy általános meghatározás szerint – nem levezethető az őket alkotó elemek jelentéseinek az összegéből, ezek egy része transzparens /jelentésük viszonylag jól megfejthető pl. *i nbef* *robić* (: *bef* *zrobić*) *kogoś w konia* 'lóvá tesz', / más részük opaque, azaz jelentésük nem megfejthető, sok esetben tagjaik jelentése homályos pl. *i nbef* *zbijać baki* 'lopja a napot',

i nbe dawać się (: *bef* dać się) we znaki 'kellemetlenkedik') és a közmondásokat. Látható az is, hogy a verbális alapú frazeologizmusokban néha csak egy aspektuspár folyamatos tagja (vagy csak a folyamatos ige), más esetekben csak a befejezett ige vesz részt, néha mindkettő.

A frazeologizmusokat (de a közmondásokat is) többnyire az alaptagjuk szócikkénél ajánlatos hozni:

lő *fn hm* koń

~**vá tesz** *i nbe* robić (: *bef* zrobić) *kogoś* w konia
Vagy egyszerűbben is, ha a kifejezésben jellemzően csak az egyik ige (pl. a folyamatos) fordul elő, akkor nyugodtan egyszerűsíthetünk így:

~**vá tesz** robić *kogoś* w konia

Ebben az esetben lehetne akár változtatni a magyar eredetin, és komplett, „előregyártott” példát hozni, így kerülve el a grammatikai jelölés szükségességének/szükségtelenségének (ez esetben az aspektuális információ megadásának) a dilemmáját:

~**vá tették** zrobili go w konia

Itt jegyezzük meg, hogy a vonzatot nyilvánvalóvá tévő névmási alakokat nem *kogo, co, czego* stb, hanem mindig *kogoś, coś, czegoś* stb. alakban hozzuk. (A szótár szerkesztői az előző etap során egy közös találkozáson ezt a megoldást választották, ma számos lengyel szótár jár el így.)

Ne tégy ~vá! Nie rób mnie w konia!

fáradtság *fn hm* trud, znoj, wysiłek, mozól, *sn* staranie, *nn* fatyga

A *fn* (főnév) megjelölést itt is csak az első lengyel megfelelőnél kell felvenni, a többinél fölösleges (hiszen azok is mind főnevek), ha azonban az egyes megfelelők neme az elsőétől eltér, akkor azt természetesen jelölni kell (amint a példákban is), hiszen ez a szótár használója számára fontos információ!

~ **nélkül** bez trudu

erre sajnálom a ~ot szkoda mi na to zachodu/trudu

nem éri meg a ~ot gra nie warta świeczki/skóra nie warta wyprawy/szkoda czasu i atlasu

A frazeologizmusokra alapvetően az őket alkotó elemek állandó, kötött volta a jellemző, ugyanakkor bizonyos fokú (minimális) variancia egy-két frazeologizmusnál azért elő-előfordul, az ilyen esetekben az egyik változat általában nagyobb frekvenciát mutat, mint a másik, pl.

dać szczupaka 'kereket old, olajra lép, lelép'
dać dyla 'ua.' (Az utóbbi kifejezés újabb keletkezésű, ma talán divatosabb.)

Mivel a frazeológia nyilvánvalóan nyelv- (és sok esetben kultúrspecifikus) gondot jelenthet a megfelelők megtalálása, pl.

üzlet -

rosszul járt az üzlettel/ nagyot vesztett az üzleten wyszedł jak Zabłocki na mydle

megbízik -

meg lehet benne bízni można na nim/niej polegać jak na Zawiszy

Sok frazeologizmusnak/közmondásnak azonban megvan a görög vagy latin előképe, esetleg bibliai eredetű, ezekben az esetekben könnyebb a megfelelés (mert itt gyaníthatóan mindkét nyelvben megvan), gyakori, hogy a közép-európai nyelvekben a németből származó bizonyos mondások tükörfordításait is megtaláljuk, ebben az esetben is számolhatunk azzal, hogy a mondás esetleg mindkét nyelvben él vagy legalább is ismert, pl.

olajat önt a tűzre dolewać oliwy do ognia (*lat.* oleum adde camino - Horatius)

Ép testben ép lélek. W zdrowym ciele zdrowy duch. (*lat.* /Optandum est, ut sit/ *mens sana in corpore sano.* Iuvenalis)

Nem esik messze az alma a fájától. Niedaleko pada jabłko od jabłoni. (Mt. 7, 17)

Bizonyos esetekben az eredeti, bibliai eredetű mondásnak sajátos belső nyelvi megfelelője van, pl.

Aki nem dolgozik, ne is egyék. (II. Thesz.)
DE! le. *Bez pracy nie ma kołaczy.*

Bizonyos esetekben a frazeologizmusok aktualizációjával van dolgunk:

Dam ci kopniaka, że wylecisz jak z procy. (A *proca* 'parittyá' ma már elavult szónak számít, ezért az újabb változatban azt a *rakieta* szó helyettesíti.)

Újabb változat: ... *że wylecisz jak rakietą.* kb. 'Úgy fenéken rúglak, hogy zúgva szállsz, mint a győzelmi zászló!'

A közmondások (*közm*) önálló közléselemek, az egyes esetekben (főként a kultúrspecifikus közmondásoknál) fokozott gondot jelenthet a megfeleltetés, pl.

Nem egy nap alatt épült Buda vára. Nie od razu Kraków zbudowano.

Egyszer volt Budán kutyavásár. To się stało tylko raz. (?)

Köznyelvi elemek, szleng kifejezések, poliszémia, regionalizmusok, vulgarizmusok, szaknyelvek, vallási terminológia

Gyakran egy kifejezésnek a lengyelben számos, esetenként csak a szakzsargonban használt megfelelője lehet, amire – bizonyos megkötésekkel bár – de tekintettel kell lennie a szótáríróknak, pl.

szünet *fn nn* przerwa, [*fegyvernnyugvás*] przerwa w walce, *sn* zawieszenie broni, [*szünetidő*] *tsz* ferie, *tsz* wakacje, [*zenei*] *nn* pauza

~ **nélkül** bez przerwy

~ **tart** *i nbe* robić (: *bef* zrobić) przerwę

cigaretta~ przerwa na papierosa

ebéd~ przerwa na obiad

félévi egyetemi ~ przerwa semestralna

húsvéti ~ ferie wielkanocne

nyári ~ wakacje letnie, ferie letnie

országgyűlési ~ przerwa w obradach parlamentu, przerwa parlamentarna

téli ~ ferie zimowe

nyúl [házi] *fn hn* królik, [mezei] zajac, [vadnyúl (télien)] bielak, [vadnyúl (nyáron)] szarak, *vad kot*, [mesékben, viccekben] *biz* zajaczek

gyáva ~ tchórz

Ugyanez érvényes a köznyelvi lexikai elemekre, a szlengizű, az ifjúsági nyelvből a köznyelvbe átkerült lexikai elemekre vagy a vulgarizmusokra is. Ez utóbbiak esetében egyrészt feltétlenül érdemes a köznyelvben meghonosodott, ott gyakran használt, még nem túlságosan durvának vagy sértőnek számítót, tehát „még elfogadható” elemek szerepeltetése (javasoljuk ezt úgy, hogy tisztában vagyunk a „még elfogadható” kifejezés meglehetősen szubjektív jellegével), de *durva* vagy *vulg* jelzéssel helyet kellene adni a valóban durvább, vulgárisabb szavaknak is, az előbbi minősítéssel látva el őket. Egy „nagyszótárnak” ugyanis véleményünk szerint valamilyen mértékben „fel kell/fel kellene vállalnia” néhányat az igénytelenebb köznyelvi, az ifjúsági nyelv, a szleng, az argó vagy a vulgáris, sőt a regionális szókincs elemei közül is. Kérdés lehet ugyanakkor, hogy a stiláris megjelölések közül egyszerre egy szónál mindig csak egyet alkalmazzunk (a legjellemzőbbet?), vagy lehetne esetleg többet is, aminek nem látjuk akadályát (2-3 minősítés lehetne a maximum). Pl.

verda *fn nn* fura.

vargánya itt meg kell jegyezni, hogy a szó sztenderd nyelvi megfelelője a *prawdziwek* ma már szinte háttérbe szorult az egyre általánosabbá váló, de eredetileg regionális (mert kis-lengyelországi) *borowik* javára (talán a levesporokon általánosan látható *zupa borowikowa* hatására).

További kérdés, hogy melyikük legyen az első helyen a lengyel megfelelők között?

Az „áfonyára” gondolva a fekete áfonya sztenderd *czarna jagoda* megfelelője mellett legyen ott a regionális *czernica* is (az LMSZ-ben szerepel)? És a ’burgonya’ megfelelői (a *ziemniak(i)* eredetileg kis-lengyelországi szóként „kezdte karrierjét” (vö. szlov. *zemiak*, – létrejöttében szerepe lehetett talán az ausztriai ném. *Erdapfel*nek, végső soron pedig bizonytalán a francia *pomme de terre*nek is), de mára már általánossá vált. Fel kellene venni olyan szavakat, mint a jellemzően varsói, vagy legalábbis mazóvi-ai *zdun* a ’kályhás, fazekas, gerencsér’ értelemben a *garncarz* ’ua.’ mellett.

A fentieket összegezve elmondható, hogy egy nagyszótárnak a nyelv számos rétegéből kell merítenie, válogatnia. A digitális formátum a nagyobb terjedelmet is megengedi. Az eddigieket figyelembe véve, fontos lehet a régebbi, mára elavultnak számító szókincs bizonyos mértékű szerepeltetése, hiszen ezekre a szavakra szüksége lehet a filológusnak vagy a műfordítónak, de akár a polonista hallgatónak is pl. a régi irodalom szövegeinek olvasásakor, tanulmányozásakor, fordításakor.

gyomor *fn hn* żołądek

felfordul a ~om bebeczy mi się przewracają

öltöny *fn hn* garnitur, *közny* gajerek

buli *fn nn* impreza *biz* imprezka

bulizik *i nbef* imprezować

celeb *fn hn* celebryta, *nn* znakomitość

partiarc *fn hn* *ifj* imprezowicz

csaj *fn nn* *köz* laska

olvasó az igenéven kívül (*czytający*) és a sztenderd megfelelő (*czytelnik*) mellett létezik egy beszélt nyelvi, expresszív többletjelentést hordozó *czytac* forma is: ’olyan személy, aki csak olvas (pl. újságokat), de soha nem néz pl. tévét’.

néző az igenéven kívül (*ogladający*) és a sztenderd megfelelő (*widz*) mellett létezik egy beszélt nyelvi, expresszív többletjelentést hordozó *ogładacz* forma is: ’olyan személy, aki csak „néz”, (a leginkább tévét), de soha nem olvas semmit’. További példák az igénytelen köznyelvre, a szlengre, a vulgarizmusokra:

Még jó, hogy! Naná! Jak najbardziej!

hülye *fn hn* głupiec, *hn* idiota, *közny* palant

prostituált *fn hn* pejor [férfi] żigolak, [nő] *nn* prostytutka, *köz* ulicznica *durva* pejor kurwa, *durva* pejor dziwka, *rég* rozpustnica, *vall* jawnogrzesznica

gimnázium *fn sn* liceum (ogólnokształcząca)

gimi *fn hn* *köz* ogólniak

kocsm *fn nn* knajpa, karczma, *hn* bar, barek

kocsmázik *i nbef* knajpować

ketyegő *fn nn* *tréf* [szerv] pikawa

(de a *pikawa* besorolható lenne akár a *szív* szócikk alá is *tréf* megjelöléssel (?))

seggfej *fn hn* *vulg* dupiek, *nn* *vulg* dupa

szemét ember/patkány *fn, hn* *vulg* gnojek, *vulg* gówniarz

szar *fn sn* *durva* gówno, *hn* kał

ez egy kalap~ to (jest) kupa gówna

szarik *i nbef* *durva* srać

bele~ a gatyájába *i nbef* srać/ *nbef* robić (: *bef* zrobić) w spodnie

Ez a tyúk mindent össze~. Ta kura osrywa wszystko.

(magasról) ~ok rá mam to (głęboko) w dupie, sram na to

eufemisztikusan: mam to gdzieś

szaros *mn* *durva* zasrany

szaros *fn hn* *vulg* *tréf* zasraniec

te kis ~! ty mały zasranču!

Tudjuk, hogy a szavaknak (így természetesen bizonyos magyar szavaknak is) van a konkrét jelentésükön kívül átvitt jelentésük is, ez az átvitt, a jelentés-hierarchia szempontjából másodlagos, harmadlagos jelentés, lehet *durva*, vulgáris vagy szlengizű is, egyéni mérlegelés tárgya, hogy a szótáríró ezeket felveszi-e vagy sem.

kefél *vmit i nbef* chędożyć coś (: *bef*) wychędożyć coś, [szexualisan közösiül] *nbef* chędożyć kogoś (: *bef*) wychędożyć kogoś (a második (átvitt) jelentés a Magyar-Lengyel nagyszótárban is szerepel)

kopasz *mn* łysy

kopasz *fn hn* *kat* [újenc katona] kot

kupleráj *fn hn* nieporządek, bałagan [*nyilvánosság*] dom publiczny, burdel, bajzel

Mérlegelés tárgya, hogy a szótáríró mennyit vesz fel a szaknyelvi kifejezések, vagy az ún. szakzsargonok körébe tartozó lexikai elemekből, pl.

kanálgép *fn hn kat* niezbędnik

kvantumgravitáció *fn nn tud* grawitacja kwantowa

pótlónyulás *fn sn nyelvt* wzdłużenie zastępcze

vérhaj *fn hn orv* syfilis, *nn közb* kiła

AIDS (szerzett immunhiányos tünetegyüttes)

fn hn orv AIDS (zespól nabytego braku odporności/upośledzeń), *közb* adidas

~**et kap** *i bef közb* złapać adidasa

AIDS-es *fn hn* aidsowiec

Fontos (már csak a lengyel kultúrának a kereszténységhez kötődő, több mint évezredes története miatt is), hogy a szótárba felvegyünk a vallási étellel kapcsolatos, ill. egyházi terminológiát és bizonyos mennyiségű vallásos terminust, pl.

apácafőnöknő *fn nn* ksieni

gyónás *fn nn vall* spowiedź

bérmálás *fn sn* bierzmowanie

szószék *fn nn vall* ambona

szerzetes *fn hn vall* zakonnik, *vall* mnich

bencés ~ *fn hn vall* benedyktyń

plébános *fn hn* proboszcz

kapucinus *fn hn* kapucyn

de! *goły jak* ~ 'szegény, mint a templom egere'

cisztercita ~ *fn hn vall* cysters

ferences ~ *fn hn vall* franciszkanin

kegyesrendi/piarista ~ *fn hn vall* pijar

pálos ~ *fn hn vall* paulin

premontrei ~ *fn hn vall* norbertanin

A különféle szerzetesrendek tagjainak neveit lehet külön szócikkben is hozni, de nem szabad lemondani a szerepeltetésükről a szótárban. Lengyelországban lépten-nyomon találkozni lehet az egyes szerzetesrendek tagjaival, az írott szövegekben is gyakorta szerepelnek a különféle szerzetesrendek nevei, vallási tárgyú, egyházi jellegű szövegek fordításnál is hasznos segítség lehet, ha a fordítónak rendelkezésére állnak a pontos megfelelők, ha „rostálni” kívánjuk a szókinccset, legalább a legismertebb szerzetesrendek neveit vegyük föl, nota bene, a legismertebb szerzetesrendek neveit a nagyszótár (Magyar-Lengyel Akadémiai Szótár) is hozza. Tegyük hozzá, olykor tévesen mert pl. a *bernardyn* magyar megfelelőjeként 'bencés' szerepel benne, holott a helyes megfelelő az 'obszerváns ferences' lenne, hiszen itt a rend egy Sienai Szent Bernát által alapított ágáról van szó.

plébános *fn hn vall* proboszcz, *vall rég* pleban

apát *fn hn vall* opat

apátság *fn sn vall* opactwo

áldozás [*áldozatbemutató*] *fn sn* ofiarowanie, [*communio*] *nn vall* komunia

első~ pierwsza komunia

ostya *fn hn* oplatek, *nn vall* eurgia

szent ~ *fn nn vall* hostia

farizeus *fn hn vall* faryzeusz

rend (egyházi) *fn hn vall* zakon

szószék *fn nn vall* ambona

Szűzanya *fn nn vall* Matka Boska, Matka Boża

Dr. habil. Zsilák Mária

ELTE BTK Szláv Filológiai tanszék és Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete

Jancsovics István szótárának terminológiai kérdéseiről

Problémák és lehetséges megoldások

Jancsovics István 1848-ban Szarvason, Réthy Lipót nyomdájában kiadott magyar-szlovák – szlovák-magyar szótárára napjainkban a Szlovák Tudományos Akadémia Ludovít Stúr nevét viselő Nyelvtudományi Intézete is úgy tekint, mint az első lexikográfiai műre, amely a Stúr és munkatársai által megalkotott modern egységes szlovák irodalmi nyelvet kodifikálta. Fogadtatása azonban hosszú ideig negatív volt, elsősorban a cseh vezető, valamint a cseh-szlovák irodalmi egység mellett kiálló szlovák konzervatív értelmiségi réteg tagjainak részéről. Az elmarasztaló vélemények a szótár előszavában közzétett

Magyar Tudós Társaság által megfogalmazott megbízó levél szövegéből, annak szláv szempontú értelmezéséből fakadtak.¹

A Magyar Tudományos Akadémia elődje támogatta ugyan a szótár megírását és kiadását, azonban megjelenéséhez nem nyújtott anyagi támogatást. A korabeli mecénatúra változata – előfizetők gyűjtése – tette lehetővé, hogy napvilágot lásson. Ennél fogva nehezen hozzáférhetőek az első kiadás még megőrződött példányai, magam is csupán rövid ideig voltam tulajdonosa a magyar-szlovák kötetnek.² Mint ritkaságot, mélyebben kívántam tanulmányozni.

Szókészletének vizsgálatakor kitűnt, bár Jancsovics munkája kétnyelvű általános középszótár, ehhez mérten bőségesen adatozza bizonyos szakterületek szakterminológiáját, némileg szembehelyezkedve a Magyar Tudós Társaság szótárra vonatkozó irányelveivel. Magam a korabeli népi orvoslási terminológiára, valamint az éppen kialakulófélben lévő anyanyelvi orvosi, gyógyászati szakterminológiára fókuszáltam. Ugyanakkor megállapítottam, hogy botanikai terminológia is az elvárhatónál nagyobb terjedelemben kapott helyet a szótárban. Megokolni nem tudom, milyen elgondolás állt Jancsovics e megoldása háttérében, azonban tény, hogy a közép-európai országok irodalmi nyelvi fejlődésének egyik vonala a XIX. század folyamán az anyanyelvi tudományos terminológia megteremtésére irányult. Cseh vonatkozásban például a *Presl* testvérek nevéhez fűződik e téren az úttörő munka, akik a botanikai tudományos terminológia megalkotásán munkálkodtak a XIX. század első harmadától.³ A szlovákok ekkor még a korabeli szlovákizált cseh nyelvváltozatot tekintették irodalmi nyelvüknek. Az Osztrák Császárság- Magyar Királyság területén az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverése után teljesedett ki a terminológiai szakszótárak írásának tendenciája, éppen a bécsi udvar kezdeményezésére – azonban erre a problematikára nem kívánok előadásomban a továbbiakban kitérni.

A későbbi, népi orvoslást elutasító társadalmi magatartást tekintve meglepőnek véltem, hogy a gyógyászati terminológiát illetően a szótár egyaránt hozza a népi orvoslás terminusait meg a hivatalos orvosláshoz kapcsolódókat – történelmi távlatokban is (a hivatalos orvoslás egyes korszakaiból az ókortól kezdve számos terminust őriz a népi orvoslás napjainkban is).

A néprajztudomány a népi orvoslás két irányzatát különbözteti meg, a racionális és irracionális gyógymódokat. Mindkét irányzat szókincsre helyet kapott Jancsovics szótárában.

(Példáimat ábécérendben jegyzeteltem, megadva a forrás pontos helyét.)

Példák a népi orvoslás racionális gyógymódjaihoz kapcsolódó szókincsre

Fűszer-áros = bobkár; Fűves-kedik = zelinkí zbjerať; Fűvész = zelinkár, rostlinár, rostlináriť, Fűvészet = bilinkárstvo (154.l.) Gyökerész = koreňkár, koreňki zbjerať, (170.l.) Kenő = masťjar, Kenő asszony = masťjarka (231.l.), Olajárus = olejkár, Olajos = olejoví, olejkár (232.l.)

Némely népi terminust kétféleképpen határoz meg a szerző, jelentésének megadása alapján az irracionális gyógymódokhoz is besorolható, pl.: Fűvel = zo zelinkámi čariť (154.l.)⁴ – ezt a felfogást tükrözik a XVII-XVIII. századi boszorkányperek jegyzőkönyvei is;⁵ Javos = driečnik, olejkár (214.l.)

Az olajárus foglalkozás az északi megyékben

terjedt el, tipikus szlovák foglalkozásként tartjuk számon, különösen a Turóc vármegyei olajárusok termékei voltak külföldön is híresek, gyógyolajukat növényekből állították elő.⁶ A *driečnik* megnevezés *driečnik* változatát hozza a Szlovák nyelv történeti szótára, a következőképpen határozva meg: - aki gyógyszert állít elő és árul, gyógyszerész, felcser, kenőcsárus; példáit a XVII. és XVIII. századi kéziratokból idézi.⁷

Nyelvészeti, lexikográfiai oldalról interpretálva a példákat szembeötlő, hogy Jancsovics szócsaládokba rendezi a címszavakat. Egy-egy magyar címszóhoz szlovák ekvivalensként szinonimákat hoz. Törekszik a magyar nyelvi alak nyelvtani jelentésárnyalatainak megragadására, mint az *olajárus*, *olajos* címszavak példái mutatják.

Meglepő az irracionális gyógymódokhoz, azaz mágikus eljárásokhoz kapcsolódó szókincs terjedelme és sokrétűsége. Lehetségesnek vélem, hogy a XIX. század közepén még a korabeli társadalom a népi orvoslás irracionális módozataihoz is úgy viszonyult, mint természetes jelenséghez, a hivatalos orvoslás elterjedésével, meghatározóvá válásának folyamatában szorult fokozatosan a perifériára, a XX. század közepétől pedig üldözötté vált.

Példák a népi orvoslás irracionális gyógymódjaihoz kapcsolódó szókincsre

Átok = klatba, prokletja, preklinstvo, Átkoz-ás = preklínaňja, Átkoz-ódás = preklínavať (23.l.) a főnév esetében az absztrakt fogalom kifejezésének szlovák nyelvtani eszköztára adja a szinonímiát. Igék, igei származékok esetében a szlovák megfelelők a folyamatos és befejezett igei szemléletét kívánja megragadni a szerző, amely nyelvtani kategória nincs meg a magyar nyelvben.

A főnevekhez általában több szinonim szlovák megfelelőt rendel, mint az igei szófajú címszavakhoz, az igei alapú címszóhoz rendelt ekvivalensek bővítik a szinonimasort:

Babona = púverčivost', povera, bosorkánstvo, porobeňja, baboni (25.l.), – Babonáz = stiguoniť, kuzliť, porobiť (24.l.)

Jancsovics saját szóalkotásai az összetett szavak, a magyar terminus tükörfordításai:

Bű, bűbáj = kuzlo, lúbežnomámeňja, Bű-bájol = okuzliť, lubomámiť, Bűkör = kuzedrou! kolo (56.)

Magyar mintára alkotott további ekvivalensek:

Baj-szerző = baju robíci, ťažobňík (26.l.), Fel-ereszt = hore pustíť, zapustíť (olovo) (131.l.), Lélek látás = videňja ducha (274.l.)

A szótár a neologizmusok mellett dokumentálja a népi orvoslás szókincsének archaikus rétegét.

Archaizmusok: Berbikél = kuzliť, čarodejniť, mrm-lať, žačitať (38.l.), Tetvez = vši hladať, Tetvez-és = iskaňja⁸ (398.l.)

Hiedelemények-hiedelmek: Burokban született = šťastník, šťastnuo d'jeťa (55.l.), Foganótt = s narasfení-

mi zubami (145.l.), garabonczás diák = černokňazník (157.l.), Halfi = vodnár, vodník, topelec (173. l.), Halott-idézés = zaklánaňa mtrvích (174.l.), Halottat idézni = mrtvích volaf (179.l.), Kotola = pidimužik (255.l.), Lidércz = svetlonos (271.l.), Manó = zlí duch, ďjabol, čert (284.l.), Ördög-űzés = vimítaňa ďjablov (329.l.)

Rém-alak = mátoha, strašidlo, Rém-állat = strašidlo, prelud (319.l.), Tündér = kuzedlní, strigvounski, striga (409.l.), Váltottgyermek = podvržeňec (419.l.), Vízi-bába = vodná panna, Vízi-borjú = vodnuo fele (430.l.)

Nem mindenkor adja meg Jancsovic a nyelvjárásokban fennmaradt szlovák megfelelőket, ilyen esetben a magyar címszó jelentéstartalmát fogalmazza meg a szlovák ekvivalensben. Többjelentésű címszó esetében a jelentések elkülönítését szinonimákkal érzékelteti. A szóösszetételeken kívül gyakorta él a fogalom körülírásával.

A bőséges példák töredékén csupán Jancsovic néhány gyakoribb lexikográfiai megoldásaira mutattam rá, amelyek a hivatalos orvoslás terminológiájának adatolásakor is ismétlődnek.

Eltérő jelenségként mutatkozik azonban a szerző azon törekvése, hogy egy-egy hivatalos orvosláshoz tartozó fogalom minden, mindkét köznyelvben élő megnevezését felvegye a szótárba:

Gyógyszer-áros = apafekár, lekárník, Gyógyszer-es, Gyógyszer-ész = lekárník (169.l.), Patikás = apafekár, Patikásság = apafekárstvo (338.l.), Orvos = lekář, hojič, Orvos-lás = lekáraňia, hojeňia, Orvos-lat = uljek, Orvosol = hojiť, liečiť, kurovať (325.l.)

Rögzíti a hivatalos orvoslás tudományos hátterét

Állatbonczolás = rozoberaňja, pitvaňja (12.l.), Csonttudomány = kosfislovja (69.l.), Gyógy-szer-tan = lekářno umeňja, Gyógy-tan = lječiteľstvo, Gyógy-tudomány = lječiteľstvo (169.l.), Halott-bontás = otváraňja, pitvaňja (174.l.), Hallás-tudomány = akustika, sluchoveda (178.l.), Kór-tan = choroboveda, Kór-történet = chorobopis (254.l.), Orvos-tudomány = umeňja lekářstva, lekároveda (325.l.), Testbontás = otváraňja tela (398.l.);

A *-tudomány* utótag szlovák ekvivalensei a *-slovja*, *-veda*, *-umeňja* szinonimasor.

Modern szemléletre utal, hogy a *lélektant* is az orvoslás részének tekinti:

Lélek-tan = učeňja o duši, Lélek-tudomány = duchoslovja (274.l.), Tudat = veda, povedomost, ön-tudat = sebapovedomost (407.l.)

A *szakorvosokra vonatkozó terminológia* összhangban van a korabeli orvosképzéssel.

Fogorvos = zubolekář (146.l.), Szemész = očihojič (376.l.), Szem-orvos = lekář oči (377.l.), Szülész = babič (386.l.), Szülész-et = babictvo (386.l.), Sebész = ranhojič, felčjar, barbjer, Sebész-et = barbjerstvo, Seb-orvos = ranhojič (361.l.)

A történelmi Magyarországon az orvosképzést Mária Terézia rendelte el, személyi orvosa *van Swieten*⁹ javaslatára. Ennek megfelelően elsőként a nagyszombati egyetemen nyílt meg az ún. *chirurgusi* képzés 1769-ben. Még ugyanebben az évben az egri egyetemen is elkezdődtek az előadások az orvostudomány tárgy köréből, azonban érdektelenség miatt ez a kísérlet félbeszakadt. Amikor 1777-ben Mária Terézia átköltöztette az egyetemet Nagyszombatról Budára, a *chirurgusi* tanszék mellé botanikus kert is létesült, továbbá a Szent János kórház, amely klinikai funkciót töltött be. 1787-ben, amikor az egyetem a pesti oldalra költözött át, további öt tanszékkel bővült: *patológiai és teriápiai* tanszékkel (vezetője Schoretits), *biológia és teriápi* tanszékkel (vezetője Prandt), *kémia és biológia* tanszékkel (vezetője Winterl), *anatómiai* tanszékkel (vezetője Trnka), *chirurgusi és szülészeti* tanszékkel (vezetője Plenck). Majd 1787-ben a kolozsvári egyetem is kapott „*facultas chirurgicát*”, ahol *chirurgusokat* (sebészeket) és *szülészorvosokat* képeztek.

Az orvosok céhek formájában működtek, 1848-ban Balassa János szervezte át a céhrendszert, az ő általa létrehozott szervezeti formában 1859-ig működött.

1876-ig csupán három szakirányban lehetett orvosi diplomát szerezni: *chirurgusit* (sebészt), *szemész* orvosit és *szülész* orvosit. Azonban a protestáns felekezetűek csupán *licenciátust* szerezhettek.

1872-ig, az orvosképzés újabb megreformálásáig az orvosi fakultásokon szerezhettek végzettséget a hivatalos orvoslás alsóbb rétegeihez tartozók is (bába, felcser, stb.).¹⁰

Jancsovic szótárában az *egészségügy szervezettségére* a következő példák utalnak:

Megye-orvos = stoliční lekář, hojič (297.l.), Gyógy-tanács = spolurada lekářska (169.l.), Halál bizonyítvány = umrlčí list (178.l.), Szüle-könyv = krstová kniha (386.l.)

A betegellátás színhelyeinek terminusai

Betegház = nemocnica (40.l.), Ispotaly I. kórház = nemocnica (210.l.), Kór-szoba = nemocnica (254. l.), Gőz-fürdő = parokúpel (163.l.), Gyógy-fürdő = teplice hojitelnje (69.l.), Hé-szoba = potjarňa, pareňica (191.l.), Izzasztó fürdő = potňica, pareňica, Izzfürdő = potňica (212.l.)

Gyógyászati eszközök nevei

Al-lövet = krišťirka, klišťirka (13.l.), Ér- vágó = púsťadlo (117.l.), Faláb = barla, drevená noha (123.l.), Garagulya = (chudá) drevená noha, grala (157.l.), Fecskendő = sikačka, strjekačka (126.l.), Hév-mérő, -mérű = teplomer (192.l.), Köppöly I. köpöly = banka (258.l.), Mankó = barla (284.l.), Pólya = fášel, fášlik, povíjadlo (344.l.)

A betegségekre vonatkozó szókincsben a számos archaikus megnevezés mellett új kifejezések, neologizmusok is megjelennek:

Beteg = chorí, nemocní, lazár (40.l.), Agos = spolužráčmi objatí (4.l.), Álom-járó = námesační, Álom nyomasztás = mura, dláveňja (14.l.) Aszlár = suchá zimňica (22.l.)

Csillap-at = úsad (66.l.), Csont-rák = rak kostí, Csont-senyv = anglická choroba, pokrčenost kostí, Csont-szú = kostijed (69.l.), Epesár = černá žluť (113.l.), Fene = rak (rana) s. zlá nemoc (139.l.), Forró láz = horúca zimňica (149.l.), Guga = guga, Guga halál = mor na guge (164.l.) Hagymáz, Hagymázbetegség l. hagymáz = šámoreňja, blúzňeňja, horúca zimňica (175.l.) Hold-kór, kórság = námesjačnost (196.l.) Honvágý – kór = vlasťitúžba, túžba po vlasťi (198.l.), Íz = rak (nemoc) Íz-daganat = pakostňica (212.l.), Mirigy halál = mor (304.l.),

Nehézkór – Nehéznyvalya l. Nehézkór = zrádňik, zráca (312.l.) Nyavalyatörés = božec, zrádňik, metaňja (316.l.) Török kórság = zrádňik (406.l.), Zuzmó = pleť, lišaj (434. l.), Zsigora = psja kolika (435.l.)

A gyógyszerekre vonatkozó terminológiát ugyanaz jellemzi:

Álom-ital = snapitok (14.l.), Bőr-kenőcs = kožomast (52.l.), Csombor = polej (68.l.), Gyógy-fű = bilina hojitelná (169.l.), Gyógy-víz = lječna voda (169.l.), Lapdacs = pilula, pilulka (267.l.), Lenmag = lanovuo semä (275.l.) Ír = mast (208.l.), Kenőcs = mast, mastička (231.l.), Fenyű mag = borovka, borovička, jálovco-vuo zrno (141.l.), Nadály = pijavica s. pijavka (308.l.), Piócza = pijavica, pijavka (342.l.), Por = prach, Porocská = prášok (345.l.), Savanyú víz = kislá voda, mädokíš, šťavica (360.l.), Seb-ír, Seb-kenőcs = flajster na rani (361.l.), Terjék = drjak (397.l.), Tik-mony = slepečje vajce (399.l.), Tojás, Tojomány = vajce (401.l.)

Az utolsó négy témakörbe sorolt terminusok további közös jellemzője, hogy közülük számos köthető egyaránt a népi gyógyászathoz (némely esetben mindkét ágazatához) és a hivatalos orvosláshoz is.

Összegzésül

A bemutatott gyógyászati terminológia csupán töredéke annak, amelyet Jancsovics István általános kétnyelvű szótára tartalmaz. Terjedelmi okokból nem került sor több témakör prezentálására pl. az anatómiai szakszavakéra, a betegségek szimptomáinak megnevezéseire, az emberi szervezet működésére, továbbá általánosságban az emberi egészségre vonatkozó terminológiáéra, az etnobotanikai ismeretek, állatbetegségek lexikájának ismertetésé-

re. Némelyek a bemutatott terminusok közül ma is használatosak, nagyobb részük azonban már a szótár megjelenése idején is mindkét nyelv archaikus szókincsébe tartozott. Jancsovics neologizmusai, amelyeket főként szóösszetételek reprezentálnak, javarészt a magyar címszó tükörfordításai. Nem adaptálódtak a szlovák nyelvbe, a körülírással megoldott fogalom-meghatározások, továbbá a jelzős szerkezetek sem.

Jancsovics szótárának történeti lexikográfiai hozadéka a hivatalos gyógyászati anyanyelvi szakterminológia kialakulásának dokumentációja, valamint a népnyelvi terminológia megörökítése, amely orvostörténeti jellegű. A lexika szintjén dokumentál továbbá bizonyos szintű korabeli szimbiózist a hivatalos orvoslás és népi gyógyászat között. Ennek jelentőségét a magyarországi szlovákok szempontjából az a tény adja meg, hogy a hazai nyelvjárások a népi orvoslás témakörében a hivatalos orvoslás különböző történeti korszakaiból számos terminust máig megőriztek, ami éppen a hazai környezetben született, a modern egységes szlovák irodalmi nyelvet elsőként kodifikáló szótár alapján igazolható.

Jegyzetek:

¹ Ján Kollár szláv kölcsönösség eszméjének megfelelően.

² *Új magyar-szláv és szláv-magyar Szótár.* Írta Jancsovics István. A Magyar Tudós Társaság meghagyásából. (két kötetben) I. rész. *Magyar-szláv szótár.* Szarvason, Réthy Lipót betűivel. A Szerző sajátja. 1848.

Noví maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí Slovník. Složiu Návodom Slavnej Maďarskej akademii Štefan Jančovič. (v dvoch sväzkoch.) I. oddjel. *Maďarsko-slovenskí Slovník.* Na Sarvaši. Literámi Leopolda Réthyho. Nákladom Vidavateľa. 1848. 1-448.

³ Eva Hoffmannová: J. S. Presl, K. B. Presl. Praha, 1973.

⁴ = füvekkel varázsolni

⁵ (Szerk.) Bessenyei József: A magyarországi boszorkányság forrásai. I.; II. Budapest: Balassi Kiadó, 1997.; 2000.

⁶ Jozef Hrozienčik: Turčiansky olejkári a šafraníci. Bratislava: Tatran, 1981.

⁷ (Tud. szerk.) Milan Majtán: Historický slovník slovenského jazyka. I. A-J. Bratislava: Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied, 1991. 312: **driák, driáčnik:** *kto vyrába a predáva lieky, lekárnik, felčiar, mastičkár.*

⁸ A kifejezés szlovák népmesékben fordul elő.

⁹ Bécsben utca van róla elnevezve a Pázmáneum közelében.

¹⁰ Mayer Ferenc Kolos: Az orvostudomány története. Budapest, 1927. (reprint 1988), 255-256.

Látogasson el honlapunkra: www.nemzetisegek.hu

Jancsovcics István Szláv-magyar és magyar-szláv szótára

A magyarországi szlovák nemzetiség első lexicográfiai munkája Jancsovcics István (1811-1893) szarvasi evangélikus lelkész *Új kimerítő szláv-magyar és magyar-szláv szótár, a Magyar Akadémia útmutatása szerint készíté Jancsovcics István, előbocsátva szláv és magyar nyelvtannal / Noví obširní maďarsko-slovenskí a slovensko-maďarskí slovník, návodom Slavnej Maďarskej akademie vistavení od Štefana Jančoviča s preddavkom slovenskej a maďarskej mluoňice* című szótára és nyelvtana. 1848-ban jelent meg Szarvason Réthy Lipót nyomdájában. Jancsovcics szótára nemcsak a hazai, hanem a szlovák lexicográfia történetének is meghatározó munkája, ugyanis ez az egyetlen olyan szótár, amely a Ludovít Štúr-féle irodalmi nyelv normája alapján készült. Jancsovcics István személye kevésbé ismert Szlovákiában; a szlovák lexicográfia történeti munkák és a szlovák lexicológiai egyetemi jegyzetek lexicográfia történeti része említi a Jancsovcics-féle szótárt, azonban a szerző életpályája kevésbé ismert.

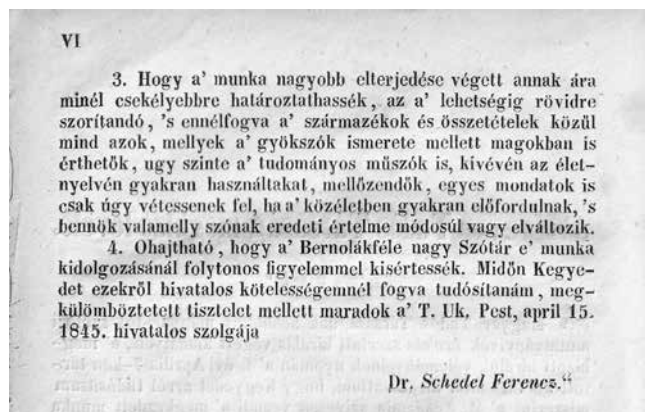
A Jancsovcics-szótár keletkezéstörténete

Jancsovcics István személye nemcsak a szlovák, hanem a magyar történelmi kánonból is kimaradt. Demmel József a problémát Jancsovcics kettős identitásával magyarázza: „Jancsovcics a szlovák értelmiség azon csoportjához tartozott, melynek még kettős identitása volt. Kortársai számára sem volt érthető ez az identitás. Jancsovcicsot egyszerre tartották magyarosítónak és pánszlávnak is.” (Demmel, 2013: 283). A szlovák történelmi narratíva értékítéletében meghatározó szempont, hogy Jancsovcics támogatta az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot. A másik döntő szempont, hogy szótárát a Magyar Tudós Társaság felhívására írta meg, amely mögött magyarosító szándékot láttak. A magyarok sem fogadhaták bizalommal Jancsovcics szótárát, ugyanis Štúr nyelvváltozatában a szlovák nemzeti mozgalom, a „pánszlávizmus” eszközét látták.

Jancsovcicsnak gyakran felróják, hogy a Magyar Tudós Társaság mint támogató jelentős hatással bírt a szótár politikai jellegére. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a Magyar Tudós Társaság anyagilag nem támogatta a szótár megjelenését. A címlapon „A Magyar Tudós Társaság meghagyásából” megjegyzés mellett „a szerző sajátja” (nákladkom vidavaťela) megjegyzés is olvasható, vagyis Jancsovcics maga fizette a nyomdaköltségeket.

A szótár előfizetőinek névsora cáfolja a magyarosító vádakot (az előfizetők névsorát Demmel József

elemezte; Demmel, 2019: 439–440). A kortársak körében nemcsak a Magyar Tudós Társaság intézménye lehetett problémás, hanem a szótár formája is. A kiadvány fennmaradt példányai alapján Jancsovcics szótára egy kétkötetes kétnyelvű szótárként él a többség tudatában. A szótár valójában négy kiadványt foglal magába, ugyanis a két nyelvtan és a két szótár külön nyomtatványként jelent meg, azonban a vásárlók egybe kötették a nyelvtanokat a szótárakkal. Az Evangélikus Országos Levéltárban találtam meg a *Maďarská mluoňica* (Magyar nyelvtan) eredeti változatát. A címlap belső oldala hirdeti a megjelenő

magyar-szlovák szótárát: „*Maďarsko-slovenskí Slovník je k dostátnu u každého zvláštnejšieho knihkupca*” (A magyar-szlovák szótár minden nagyobb könyvkereskedőnél elérhető), vagyis feltételezhetjük, hogy a magyarosító szándékkal vádolt magyar nyelvtan és magyar-szlovák szótári rész több emberhez eljuthatott, mint Jancsovcics magyarok számára írt szlovák nyelvtana.

Jancsovcics szlovák nyelvtanát magyar nyelven és magyar nyelvtanát szlovák nyelven jelentette meg. Szlovák nyelvtana egyszerre próbál kodifikációs célú leírás és nyelvtanulást segítő grammatika lenni, ezért volt szükséges a magyar mint közvetítő nyelv bevonása. A Magyar Tudós Társaság mint a szótár és a grammatika kezdeményezője fontosnak tartotta, hogy a Magyarországon élő szlovákok megtanuljanak magyarul, amit V. Ferdinánd 1844. november 13-án a magyar állam hivatalos nyelvévé tett. Jancsovcics a magyar grammatika mellé szlovák grammatikát is készített: „*Jelen szótárom – mellyet a’ M.T. Társaság megbízásából volt szerencsém szerkeszteni – mind a’ mellett, hogy fő célja az, miszerint a’ szláv ajkúaknak a magyar nyelv megtanulásában segédeszközüül szolgáljon: egyszersmind segédeszközüül szolgálанд azon Magyaroknak is, ki a’ szláv nyelvet megtanulni ohajtáná.*” (Jancsovcics, 1848: VIII)

A Magyar Tudós Társaság 1845-ben hirdetett pályázatot a szótár megírására, melyet Jancsovcics István nyert meg. A Társaság négy irányelvet fogalmazott meg: 1. a szerzőnek olyan szótárt kell készítenie, amely elősegíti a szlovákok magyar nyelvtanulását, 2. a szótárnak az élő szlovák nyelvet kell tartalmaznia, és mellőznie kell a nem egyházi

bohémizmusokat, 3. a szótár terjeszthetősége és a költségek csökkentése miatt az összetett szavak és a tudományos terminusok kerülendőek, 4. a szótár írása során a Bernolák-féle szótárból kell kiindulni. (Jancsovcics, 1848: 5–6.)

Jancsovcics a Magyar Tudós Társaság irányelveinek megfelelően készítette el szótárát. A szótár és a nyelvtan segíti a magyar nyelv elsajátítását. Jancsovcics a Štúr-féle irodalmi nyelven készíti el szótárát. Jancsovcics könnyen azonosulhatott Štúr nyelvével, mivel hozzá hasonlóan ő is evangélikus volt, ráadásul a középszlovák nyelvváltozat alapján kodifikálta a szlovák irodalmi nyelvet, és az alföldi szlovákok középszlovák nyelvjárásban beszélnek. A szótár előszavában Jancsovcics végigveszi azokat a nyelvváltozatokat, amelyeket a szlovákok a XIX. század első felében irodalmi nyelvként használtak (Bernolák-féle irodalmi nyelv, biblikus cseh nyelv és a Štúr-féle irodalmi nyelv). Ezek közül Jancsovcics szerint a Štúr-féle nyelvváltozat volt a legelterjedtebb a szlovák értelmiség körében: „*A’ magyarországi szláv-ság egy része ragaszkodik még a’ cseh-bibliai írásmódnhoz, egy része követi Bernolákot, legnagyobb része pedig a’ legközelebbi nyelvfajlemények következtében, kivált a’ pozsonyi „Slovenskje Národňje Novini” vezérlete mellett, a’ magyarországi igazi szláv élőnyelvet emelte irodalmi polczra, mellyen már könyvek is széltiben sajtó alá bocsáttatnak.*” (Jancsovcics, 1848: VIII)

A Štúr-féle irodalmi nyelv nyelvészeti szempontból megfelelt a Magyar Tudós Társaság követelményeinek, mivel a beszélt szlovák nyelven alapult, és a negyvenes években már kezdett elfogadottá válni a szlovák társadalom többségében. Jancsovcics szakí-

tott a Bernolák-féle irodalmi nyelvvel, amely amúgy sem vált az evangélikus szlovák értelmiség irodalmi nyelvvé. Bernolák azonban közép- és kelet-szlovák nyelvi elemeket is felvett szótárába, így valamennyire kompromisszumot tudott teremteni a nyelvhasználatban. Jancsovicnak is jó kiindulás alap volt. Előszavában is megerősíti, hogy valóban támaszkodott Bernolák szótárára, de azt erős forráskritikával kezelte, és végül a Štúr-féle irodalmi nyelv úzusa alapján készítette el a szótárt és a hozzátartozó *Szláv nyelvtant*.

A Jancsovic-szótár és nyelvtan nyelvi sajátosságai

Jancsovic az élő szlovák nyelv nyelvtanát kívánta leírni, és véleménye szerint korábban még nem publikáltak ilyen munkát Magyarországon. Saját bevallása szerint a nyelvtan megírása során egyaránt támaszkodott Pavol Doležal, Josef Dobrovský, Jan Njedly, Anton Bernolák és Ludovít Štúr nyelvtanaira. Megállapíthatjuk, hogy elfogadta a Štúr-féle nyelvvaltozatot, vagyis a Štúr által Pozsonyban szerkesztett *Slovenskije národňje novini* (Szlovák Nemzeti Újság) nyelvezetét, azonban Štúr 1846-os kodifikációs nyelvtanát, a *Nauka reči slovenskejt* (A szlovák nyelv elmélete) nem tartotta egy kodifikált nyelvvaltozat normatív nyelvtanának. Ennek alapján Jancsovic *Szláv nyelvtana* a szlovák nyelv kodifikációs kísérleteként is értelmezhető, és ez megegyezik Zsilák Mária véleményével is: „Ez az első lexikográfiai munka, amely középszlovák nyelvjárási alapokon, az új, Štúr által létrehozott szlovák irodalmi nyelv helyesírási alapjain jött létre, s ez a szótárnak egyfajta kodifikációs jelleget is kölcsönöz.” (Zsilák, 2004: 2011)

Jancsovic István nyelvtana és szótára nemcsak kodifikációs munka kívánt lenni, hanem gyakorlati célokat is szolgált azáltal, hogy segíti a szlovákokat a magyar nyelv elsajátításában. Nem lenne helytálló a szótárt magyarosító munkaként jellemezni, ugyanis Jancsovic Magyarország többnyelvűségét támogatja, de emellett a magyarországi polgárok közös nemzeti identitását helyezi előtérbe. Jancsovic koncepciója nem jelenti a natio hungarica politikai nemzethez való visszatérést, melyben egyetlen nyelv és nemzet sem lenne diszkriminálva. Jancsovic elfogadja, hogy a magyar nyelv hivatalossá vált Magyarországon, arra biztatja az állam nem magyar polgárait is, hogy tanuljanak meg magyarul.

Ha összehasonlítjuk Jancsovic Szláv nyelvtanát a Štúr-féle kodifikációval, akkor számos hangtani és helyesírási párhuzamot vonhatunk, de a két nyelvtan között jelentős eltérések is vannak. Jancsovic alapvetően követte a Štúr-féle helyesírást, nem használt ipsisilonokat, helyesírása a hangjelölő írásmód elvén alapszik, jelöli a *d*, *t*, *n* mássalhangzók lágyságát, tartja magát az ún. ritmikus törvényhez (egymás mellett nem állhat két hosszú magánhangzót tartalmazó szótag). Štúrhoz hasonlóan *ja*, *je*, *ou* alakban használja a diftongusokat, azonban nem interpretál-

ja őket kettőshangzóként, helyesírási problémaként ír róluk. Štúrral ellentétben Jancsovic kodifikálja az *ä* magánhangzót (széles ejtésű *e*), a szótári részben számos példát találhatunk a használatára: *mäki*, *sväti*, *päť*, *käďeni*. Štúr kodifikációjából kimaradt az *é* hang (hosszú *e*), mivel a hosszú *e* hang helyett a *je* diftongust kodifikálta. Štúr csak a *céra* (lánygyermek) szónál használja az *é* grafémát, Jancsovic viszont kodifikálta, és a szótári részben több példát is találhatunk az *é* graféma használatára. Ezek a szavak azonban a már említett *céra* szót leszámítva leginkább magyar és latin jövevényszavak: *bér*, *Béla*, *bilét*, *Birét*, *céder*, *Cigléd* (Cegléd). Dialektológiai érdekesség, hogy Jancsovic hangtani elemzése szerint a szlovák *a* hang a magyar *a* hanggal egyformán ejtendő (valójában a szlovák *a* hang ajakréses, a magyar *a* hang pedig ajakkerekítéses).

A Štúr és Jancsovic-féle mássalhangzórendszert vizsgálva egy nagyobb különbséget állapíthatunk meg. A Štúr-féle mássalhangzókészletből hiányzik a palatális *l'* hang, ezzel ellentétben Jancsovic kodifikálta: *la'la'a* (lám), *lad*, *lan*, *lúto*, azonban vannak olyan szavak, ahol a mai szlovák irodalmi nyelv kiejtési szabályai szerint palatális *l'*-nek kellene szerepelni, de Jancsovicnál alveoláris *l* mássalhangzó szerepel: *lalia* (liliom), *lúbit'*, *vuola*.

A Jancsovic-szótár lexikográfiai sajátosságai

Az idő hiányában a szótár lexikográfiai sajátosságaira csak vázlatosan térnek ki, azokat a kötetben megjelenő tanulmányomban kívánom összefoglalni. Egy szótár értékelése során a legfontosabb szempontnak a terjedelmi kérdések számítanak. Jancsovic szótárára szokás középszótárként és kissezótárként is hivatkozni. A szótár magyar-szlovák része négyszázharminchat oldal, a szlovák-magyar pedig négyszáztizenhét. A mai viszonylatban kissezótárnak számítana, de megjelenésekor terjedelme alapján még a középszótárak közé tartozott.

A szótár címszavai nagy kezdőbetűvel kezdődnek. A szerző a homonimákat egy szócikken belül tárgyalja (pl. *Batonya*, *fn.* pokoleňja ptácko; *tn.* Mesto v Aradskej st.), szinonimáknál gyakori a másik szócikkre utalás. A címszó nyelvtani leírása során Jancsovic használ szófaji besorolást. Megkülönbözteti a főnevet a tulajdonnevektől, a szlovák-magyar részben (a főneveknél és az igéknél is) utal a címszó ragozási paradigmájára. A szlovákban az ige E/1-ben van, utána van az igető és az infinitivus; a folyamatos és befejezett magyar melléknévi igenevek melléknévként szerepelnek. A számneveket melléknévként jelöli a magyar-szlovák részben, de a szlovák-magyar részben már megjelenik a számnév szófaji kategóriaként.

A szótár használatát nehezíti, hogy a magyar-szlovák kötetben a szerző nem oldja fel a rövidítéseket. Ez feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a magyar címszavaknál nincsenek ragozási paradigmára történő utalások, így jóval kevesebb rövidítés fordul

elő, az itt szereplő rövidítéseket Jancsovcics egyértelműnek tartotta.

A szókészletet vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Jancsovcics számos földrajzi nevet gyűjtött össze, elsősorban Felső-Magyarországi településneveket, a toponímiák ekvivalense után zárójelben közli, hogy a település melyik vármegyében található. Sajnálatos, hogy a szócikkekben belül kevés példa és frazeologizmus található, pl. ez a' bor csipi a' torkot: toto víno štípe hrdlo; kutyahájjal kenték meg a köldököd: ti si od kosti pes. (mindig rossz volt – a szerző megjegyzése). Jancsovcics evangélikus lelkészként szolgált, talán ezért találhatunk több példát az *Isten* szócikk alatt: jó – Paňe Bože! – nevében: v Božom meňe! S Bohom. – hozta! vitaj, vitajte!.

Jancsovcics szótára a Štúr-korszak egyetlen lexicográfiai munkája, ha a korszak terminológiáját kívánjuk kutatni, akkor egyedül erre és a Štúr által szerkesztett Szlovák Nemzeti Újságra támaszkodhatunk. Előadásomban nem tértem ki Jancsovcics István nyelvújító munkásságára. Jancsovcics szótára nyelvtörténeti szempontból is figyelemreméltó, ugyanis számos neologizmust tartalmaz. A Jancsovcics szótár terminológiai kérdéseit az orvoslás és a népi gyógyászattal kapcsolatos szókészletet vizsgálva Zsilák Mária elemzi részletesebben előadásában.

Felhasznált szakirodalom

DEMMEI, József: Maďarizácia v štúrovčine?

Slovenskojazyčné elity a prvý slovensko-maďarský slovník. In: *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí. Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava: Veda – Historický ústav Slovenskej akadémie vied 2019, p. 427–452.

DEMMEI, József: Štefan Jančovič a prvý slovensko-maďarský slovník. In: *Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí. Štúdie z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku Békešská Čaba 15. – 16. novembra 2012*. Red. A. Kováčová – A. Uhrinová. Békešská Čaba: Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku 2013, s. 281–287.

JANCSOVICS, István: *Új szláv–magyar és magyar–szláv szótár. Irta Jancsovcics István A' Magyar Tudós Társaság Meghagyásából. (Két kötetben.) I. rész*. Szarvason, Réthy Lipót betüivel. A' szerző sajátja. 1848. XLVIII és 448 p.

JANCSOVICS, István: *Új magyar–szláv és szláv magyar szótár. Irta Jancsovcics István A' Magyar Tudós Társaság Meghagyásából. (Két kötetben.) II. rész*. Szarvason, Réthy Lipót betüivel. A' szerző sajátja. 1848. XLVI és 417 p.

ZSILÁK Mária: A szlovák szótáriródalom. In: *Kis szláv lexikográfia*. Red. I. Nyomárkay – I. Vig. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék 2004, p. 198–221.

Dr. Császári Éva

ELTE BTK Szláv Filológiai tanszék

A bükk-szentkereszti szlovák nyelvjárási szótár – az adatgyűjtés tanulságai

A bükk-szentkereszti szlovák nyelvjárás az ún. átmeneti típusú nyelvjárások közé tartozik. Ebben a dialektusban közel százötven év lefolyása alatt a kelet-szlovák, a nyugat-szlovák és részben a közép-szlovák elemek új, önálló nyelvi rendszerré alakultak át.

Az alföldi nyelvterületeken élő szlováksággal ellentétben a bükki hutatelepüléseken nem épült ki önálló intézményrendszer, a nyelv és a népi kultúra, a hagyományok is ösztönös módon éltek tovább.

Mind a szlovák dialektus, mind az identitás csorbát szenvedett a szlovák-magyar lakosságcsere következtében. Bükk-szentkeresztről 1946 és 1948 között csaknem hétszáz ember települt át Cseh-szlovákiába. Ezt a traumát a szlovák közösség nem tudta kiheverni. Az úgynevezett „kitelepitéstől való félelem” a mai napig megnehezíti az adatgyűjtést a településen (különösen a névtani kutatásokat: a névmagyarosításra, ragadványnevek gyűjtésére vonatkozóan).

A magyarországi szlovák nyelvjárások rögzítésének kísérlete nem előzmények nélküli. Megemlítendő a *Három magyarországi szlovák nyelvterület nyelvjárásainak monográfiája*; *A magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza*; a *Komlói értelmező tájszótár*; a *Csabai tájszótár* és *A bükki huták és hámorok története...*

A bükk-szentkereszti szlovák tájszótárral kapcsolatosan felmerült a kérdés bennem: szótár legyen-e, avagy egyfajta tankönyv, helyi szlovák kisokos? A motivációim összetettek voltak: a kétnyelvűség tanulmányozása során felmerült bennem a helyi szlovák nyelvjárás megőrzésének, átadásának gondolata, azaz a nyelvmegőrzés mint a nyelvcserélenpólusa, vagy nyelvelénkítés, nyelvfelélesztés, revitalizáció (a „halálra ítélt” dialektus újjáélesztése) lehetősége. Mivel a helyi szlovák dialektust beszélő egyének az instabil kétnyelvűség fázisából a nyelvcseré fázisába érkeztek, a beszélők nagyobb része átvette a többségi társadalom nyelvét. Csupán a legidősebb nemzedék képviselői képesek nehézség

nélkül egyik nyelvről a másikra váltani. Megnyilvánulásaikon kitűnően vizsgálhatók a kódkeveredés és a kódváltás különböző típusai, illetve az tapasztaltam, hogy ha egy történetet mindkét nyelven elmondatok az adatközlővel, a két különböző nyelven elmondott történet együtt ad egy egészet, azaz kiegészíti egymást.

A szlovák nyelv megítélésén sokat rontott (különösen a szlovák anyanyelvű idősebbek körében) a szlovák irodalmi nyelv bevezetése az általános iskolai oktatási rendszerbe, mivel az jelentősen eltér mind szóképzésében, mind grammatikájában a helyi változattól, amelynek sohasem volt írott, kodifikált változata. Ezért is merült fel bennem egyfajta hibrid szótár-tankönyv megvalósításának ötlete, amely a helyi szlovák dialektus alapszókinccse mellett tartalmazná az irodalmi szlovák és a magyar megfelelőket is.

Az adatgyűjtés összetett művelet: a nyelvcsere is komplex módon érdemes vizsgálni (interjúk, tesztek, kérdőívek, közvetlen megfigyelés, esettanulmányok segítségével). Az általam elképzelt szótárhoz célzottan és szisztematikusan 2020 elején kezdtem anyagot gyűjteni, a járványhelyzet azonban nyár végéig korlátozta a személyes találkozások lehetőségét. Az adatközlőkkel sikerült a múlt év első harmadában többször is összeülni és témakörök szerint megbeszélni a legfontosabbnak tartott kifejezéseket. 2020 augusztusában és szeptemberében még sikerült találkozni az adatközlőkkel, azonban az ún. második hullám újra megghiúsította az adatgyűjtés lehetőségét.

A csupán részben irányított kötetlen beszélgetés során számos régi történet, családi emlék, szokás stb. elevenedik fel, amelyeken keresztül a kétnyelvűség megnyilvánulásai is tetten érhetők. A témakörök (pl. család, üdvözlési formulák, testrészek, ünnepek...) szerint haladva pedig rögzül az alapszóképzés, és példamondatokba tudjuk foglalni a szavakat.

Érdekes és sajnos gyakorinak mondható jelensége az adatgyűjtésnek, amikor az adatközlők nem tudnak visszaemlékezni a kért szóra, de azt biztosan tudják, hogy volt rá kifejezésük. Ilyen esetben körülírással próbálkoznak.

Pl. *tanuló, diák* – szlk. *žiak* – *esči do školi hođi* (még iskolába jár)

osztálytárs – szlk. *spolužiac* – *spolu hođili do školi, oňi buli cimborci*

(együtt jártak iskolába, barátok voltak)

család – szlk. *rodina* – csak rokonság jelentésben ismert

házastárs – szlk. *manžel/ka* – *oňi se sprisahali* (megesküdtek)

gyűrűsujj – szlk. *prstenník* – *na kerim palci nosila prsteň* (amelyik ujján hordta a gyűrűt)

szempilla, szemöldök, lép (szerv) – volt rá kifejezés, de már nem tudták felidézni.

A példamondatokon jól szemléltethetők a szlovák irodalmi nyelv és a helyi dialektus közötti eltérések:

Hogy hívnak?: *Ako sa voláš?* – *Jak se menuješ?* / *Jak se voláš?*

Pl. *Ja se volam Erža.*

Honnan származol?: *Odkiaľ si?* – *Skad'ik si prišol, prišla...? Skad'ik si valušni?*

Pl. *Ja som do Répášu valošni. Ta ja v Répášu žijem, stamaď som prišol. Tam som valušni.*

Örvendek!: *Teší ma.* – *Ja se tak radujem, že sme se stretli.* (Úgy örülök, hogy találkoztunk!)

Hogy vagy / van: – *Ako sa máš / máte?* – *Jak se maš / maťe?*

Állandósult szókapcsolatok szemléltetése:

Pride mi na rozum – eszembe jut

Ufeka jag blazen – szalad, mint az őrült

Sztrařila som si rozum a beřala som do sveta – elvesztettem az eszemet és szaladtam a világba

Teřki svet bul – nehéz világ volt

Na hlavu spadla – fejre esett

Kódkeveredés, kódváltás típusainak bemutatása:

Take körmöse dostala, čo most is fáj. – Olyan körmöst kapott, hogy még most is fáj.

No, ale vibirujeme. – Na, de csak kibírjuk.

Oňi buli főtársulatanya, a ftedik imádkoztak mindig. – Ő volt a főtársulatanya, és akkor mindig imádkoztak.

Đeři se bavili ve škole. Labdami se labdázovaili, bavili se labdami. – A gyerekek az iskolában játszottak. Labdával labdázottak, labdával játszottak.

Iřli s ňima na Maszarszek, iřli gyalog. – Velük mentek Mészárszékre. Gyalog mentek.

Barnave vlasi – barna haj

Sőkave vlasi – szőke haj

A tervezett bükk-szentkereszti szlovák tájszótárnak természetesen ki kell egészülnie a helyi sajátos életmódból fakadó témakörök szóképzésével, mint például a hagyományos foglalkozások, életmód, táplálkozás, hiedelemvilág, illetve gyakorlatiasnak, könnyen használhatónak kell lennie (digitális formában is, akár hanganyaggal együtt), hogy elősegítse a nyelvi revitalizációt és alkalmazható legyen oktatási segédeszközként is.

A Hercegszántói horvát tájszótár mikrostruktúrájának és makrostruktúrájának összehasonlítása más hasonló szótárakkal

A Hercegszántói horvát
tájszótár mikrostruktúrájának és
makrostruktúrájának
összehasonlítása más hasonló
szótárakkal

Blazsetin Vjekoslav
Matijević Maja

A lexikográfia elmélete és gyakorlata –
Magyarországi nemzetiségi körkép

2021. május 20.

A PowerPoint előadás
címlapja, melyen
a Hercegszántói horvát
tájszótár látható

Magyarországon a 2011. évi népszámlálás szerint 26 744 magyar állampolgár vallja magát horvát nemzetiségűnek. Magyarországi és horvátországi kutatók egyaránt úgy gondolják, hogy a magyarországi horvátok száma ennél nagyobb (ötven- és száz ezer közötti). A magyarországi horvátokat Sarosácz György a következő hét népcsoportra osztja, ami a szakirodalomban olyannyira elterjedt, hogy a középiskolás oktatás részévé vált: bunyevácok, sokácok, bosnyákok, Dráva menti horvátok, Mura menti horvátok, gradistyei (burgenlandi) horvátok és Duna menti horvátok (rácok). A horvát népcsoportok sokasága arra utal, hogy a magyarországi horvátok nem egy homogén nemzetiség. Felosztásuk két fontos tényezőhöz köthető; a történelem során különböző bevándorlási hullámokban és különböző tájegységekről érkeztek, amivel pedig összefügg dialektológiai sokszínűségük. Elmondhatjuk ugyanis, hogy a mai Magyarország területén egy egész kis horvátországi nyelvatlasz található, mivel a magyarországi horvátok a horvát nyelv mindhárom (ča-horvát, kaj-horvát, što-horvát) nyelvjárását beszélik és hazánkban az ószláv ě (jat) minden megvalósulása is megtalálható (i-ző, e-ző, je-ző és ije-ző).

Ebből következik, hogy a magyarországi horvátok tájszólásai a fonetika, fonológia, morfológia, szintakszis és lexikológia szintjén egyaránt eltérőek lehetnek. Előadásunkban bemutattunk néhány fontosabb tájszótárt, hogy elemzésünk alanyát kontextusba helyezzük. Említenünk kell az első internetes normatív tájszótárt, amely a magyarországi horvátokhoz is köthető.

Az ausztriai Burgenlandban megjelent *GH rječnik* jelenleg csaknem százegyezer címszót tartalmaz. Kiemelésre érdemes *dr. Horváth József Kak mi govorimo – Reči Umočanov: Ahogy mi beszélünk – Fertőhomoki szógyűjtemény* című könyve is, amely szintén bizonyítja a magyarországi horvátok heterogenitását, mivel e gradistyei falu tájszólása a kaj-horvát nyelvjáráshoz tartozik. Még egy tájszótár dolgoz fel kaj-nyelvjárást, mégpedig a Blažeka Đuro, Nyomárkay István, Rácz Erika szerzőhármas *Mura menti horvát tájszótár: Rječnik pomurskih Hrvata* című kötete. E tájszótár a Mura menti horvátok kaj-nyelvjárásának szókincsét mutatja be. Végül pedig fontosnak találjuk kiemelni a zágrábi Horvát Nyelvtudományi Intézet által kiadott *Bácskai horvátok tájszótára* (horvátul: *Rječnik govora bačkih Hrvata*) című munkát, melynek szerzője Ante Sekulić. Ezzel a szótárral eljutottunk a što-horvát nyelvjáráshoz és nem csak azért kapott kiemelt szerepet az említett szótárok között, mert az egyedüli szótár, amely a što-horvát nyelvjárást írja le, hanem azért is, mert makrostruktúrája és mikrostruktúrája jól mutatja, hogy a horvátországi tájszótárok milyen modell szerint készülnek.

A makrostruktúra alatt az egész könyvet értjük a „borító előlapjától, a hátlapjáig”, más szóval a szótárszerkezetet tarjuk szem előtt (tartalom, előszó, recenzió, szótár módszertanának leírása, tanulmány, szavak jegyzéke, jegyzetek stb.). A mikrostruktúra alatt magát a szócikket értjük (címszó, hangsúlyok jelölése, adatok, jelentés, szinonimák és antonimák, példák, frazémák stb.).

A *Hercegszántói horvát tájszótár* szerzője Mandić Živko, kiadója a Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete. A szótár húszezer címszót tartalmaz kilencszázötven oldalon. Makrostruktúrája **előszóra**, **recenzióra**, **a hercegszántói tájszólás nyelvtanára** (fonetika, morfológia, szintaxis), rövidítések jegyzékére, szótárra (maga a szavak jegyzéke) és **jegyze-tekre** tagolódik. Külön figyelmet érdemel a három félkövérrel megjelölt makrostruktúra-elem. Az előszó szerkezetileg két részre osztható, az első részben Mandić összegzi a hercegszántói horvátság történelmét a XVI. századtól a XX. század végéig, míg a második részben leírja a szótár módszertanát, megmagyarázza, hogyan és miként gyűjtötte a lexémákat, és miképp állította össze a szócikkelyek szerkezetét. Ezt követően számszerűen feltünteti az egyes jövevényszavak számát (pl. 926 magyar és 427 német). A hercegszántói tájszólás nyelvtanában a szerző a hercegszántói tájnyelv és a horvát standard nyelv közötti eltérésekre fekteti a hangsúlyt. A nyelvtan három tudományos munka tömör összegzése, mely kiváló útmutatót biztosít a szintaxis kapcsolatok megértéséhez a különböző szócikkelyek példáiban. A tájszótár utolsó négy oldala vonalas lapokból áll, ez az utolsó elem a „bilješke/jegyzetek”. A szótár, mintha arra ösztönözné használóját, hogy Hercegszántó utcáit járva figyelje az ottani horvátokat, elemezze beszédjüket és jegyezze fel azokat a lexikákat, melyeket a szerzőnek nem sikerült. Ily módon egy befejezetlen műről is beszélhetünk, mely kedvezően tekint a hercegszántói horvátság jövőjére, ugyanis az üres lapok csak arra várnak, hogy valaki kitöltse őket.

A *Hercegszántói horvát tájszótár* mikrostruktúráját, mint említettük, maga a szerző definiálta az előszóban. Mi azonban a szócikkely pontos struktúrája szeretnénk felhívni a figyelmet és azt egy, szótárban megtalálható példával, szemléltetni is:

címszó *grammatikai adatok* (esetek eltérése a megszokottól) **1.** standard nyelvi jelentés (szó etimológiája) – példa. **2.** standard nyelvi jelentés (szó etimológiája) – példa. □ **frazéma** jelentés

ognjišće *s* (mn GL *ognjiša*) **1.** ognjište. – Napríd je sōba, nāpolak ognjišće: otvōrit kūjna, a nātrag kiljēr pa štāla. **2.** rodni dom. – Kāže oficīr da će se nājesen svāki vrātīt na njegōvo ognjišće. *didovskō* ~. □ **di** *nēmā ženē*, ~ *vēne*; **na** ~**u** *būve se ne smišću* *svatko želi lagodno živjeti*

A szótár mikrostruktúrája és annak példája

A szótár kínálta kutatási lehetőségek közül a nyelvészeti szempontból talán legérdekesebbet, a jövevényszavak kérdéskörét szeretnénk bemutatni. Ezek az érdekességek minden nyelvi szinten megtalálhatóak. A fonetika szintjén érdekes, hogy a horvát nyelvben hogyan adaptálódnak egyes magyar magánhangzók (a horvát nyelvben öt, illetve hét magánhangzóról beszélhetünk; a, e, i, o, u, r és ě, míg a magyar nyelvben tizennégyről). Különösen érdekes a magyar [ɒ] magánhangzó (alma), melyet a szláv nyelveket beszélők kétféleképpen hallanak, mint [a] magánhangzó (vágány), vagy, mint [o] magánhangzó (olvas). Ennek eredményeként a magyar fagyalt szó a hercegszántói szótárban két címszóként jelenik meg, a szónak két hangalakja van, de egy jelentése, egyszer, mint *fodlolt* [fodzolt], másodsor, mint *fadlalt* [fadzalt]. A hercegszántói horvát tájnyelvben hasonlóan adaptálódik a magyar palack szó is: *polock*, viszont ennél a lexémánál a nyelvhasználók nem különböztetnek meg két hangalakot.

A jövevényszavak vizsgálata hercegszántói tájszólás morfológiájáról is sok mindent elárul. A horvát nyelvtanok hagyományosan három ragozási kategóriába sorolják a főneveket (az egyes szám birtokos eset ragja alapján: *a*-ragozás, *e*-ragozás, *i*-ragozás), újabban viszont Ivan *Marković* öt kategóriát különböztet meg. A hagyományos háromon kívül külön kategóriába sorolja a nem ragozható főneveket (pl. *deci*, mint mértékegység), illetve a konverzió útján melléknévből átalakult főneveket (pl. *Hrvatska*, *Horvátország*), amelyeket melléknévként ragozunk. A hímnemű és semleges nemű főnevek általában az *a*-ragozásba, a nőnemű főnevek pedig általában az *e*- és az *i*-ragozásba tartoznak. Ennek megfelelően a hercegszántói horvát tájnyelvben is minden magyar jövevényszó egy adott ragozási rendszerbe kerül. A mássalhangzóra, valamint *o*-ra vagy *e*-re végződő főnevek általában *a*-ragozásúak és hímneműek vagy semleges neműek. Az *a*-ra [ɒ] végződő főnevek általában *e*-ragozásúak és nőneműek. Azok a magyar főnevek, amelyek más magyar mássalhangzóra végződnek (pl. *mōzi*, *kāvēfōzō*) általában nem ragozhatóak. A hercegszántói nyelvjárára jellemző, hogy a magyar jövevényszavakra *-k* képzőt ragaszt, pl. (*mozi* → [mozi-k-a], *anyós* → [anjoš-k-a], *edző* → [edzō-k-a]). Mivel a főnév alanyesetben *-a* ragra végződik, logikusnak tűnhet, hogy az így képzett jövevényszók *e*-ragozásúak és nőneműek lesznek. A *-k* képzővel képzett jövevényszavak minden esetben *e*-ragozásúak, azonban nemük a főnév morfológiai struktúrája alapján nem állapítható meg egyértelműen tehát nincs a *-k* képzőhöz kötve. A szerző minden főnévnél jelzi, hogy melyik nembe tartozik és a szócikkelyekben lévő példák alapján jól nyomon követhető. A magyar jövevény igék két igecsoporthoz rendeződnek, az V. (*-ira*- igéképző) és a VI. (*-ova*-igéképző) igecsoporthoz, pl. (*ballag* → [balag-ira-t], *kezel* → [kezel-ira-t], *fékez* → [fekez-ova-t], *deres* → [dereš-ova-t]). Az *-s*- melléknév képzővel rendelkező

magyar melléknevek, először elvesztik jelentésüket és szótóvé alakulnak majd *-sk-* horvát (szláv) melléknév képzőt kapnak (citromos → [tsitromof] + sk → citromos-sk-i → citromoški), ebből fakadóan a 'citromos fagyalt' a hercegszántói tájszólásban, mint 'citromoški fođlott' jelenik meg.

Zárógondolatként elmondható, hogy a *Hercegszántói horvát tájszótár* Mandić Živko *opus magnuma*. Egy tájszótár, mely módszertanilag átgondolt, következetes és megfelel úgy a horvátországi, mint a magyarországi lexikográfiai elvárásoknak. Éppen ezért

egyedülálló útmutató a horvát tájszótárak írásához Magyar- és Horvátországban egyaránt. Ez a tájszótár nagy lépés a magyarországi horvát lexikográfia számára, joggal érdemelheti ki mindkét nemzettudományos közösségének figyelmét. Reméljük, hogy ezzel az összehasonlítással Mandić Živko egyik, az előszóban megfogalmazott óháját teljesítettük és alátámasztottuk: „...azt gondolom, hogy ez a tájszótár hallgatók és nyelvészek számára egyaránt kutatás tárgya lehet, mert úgy gondolom, hogy a dialektológiai lexikográfia értékes műve”.

Bárány Erzsébet

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – Nyíregyházi Egyetem

Magyar–ukrán, ukrán–magyar kétnyelvű szótárak¹

A magyar–ukrán lexikográfiai munkálatok korai szakasza

A magyar–ukrán lexikográfia a XIX. század második felében vette kezdetét. 1883-ban látott napvilágot Csopey László mindmáig lexikográfiai érdekességnek számító, húszezer szócikket tartalmazó *Rutén–magyar szótár* című munkája, a maga korának kiemelkedően magas tudományos színvonalú szógyűjteménye, a Magyar Tudományos Akadémia által Fekesházy-jutalommal (1881) koszorúzott pályamű.

Az előszóban Csopey László felvázolja, hogy a pályamű írásakor három célt tűzött ki maga elé: 1) a rutén szavakból lehetőleg teljes gyűjteményt adni; 2) az egyházi szláv nyelvből felvenni a gyakrabban használt szavakat; 3) több orosz szót is felvenni (ami viszont később kimaradt, mivel Mitrák Sándor épp akkoriban megjelent *Orosz–magyar szótára* tartalmazta az orosz szavakat). Csopey szótárának címszavai között az általa *ruténnek* nevezett kárpátaljai keleti szlávban előforduló szláv címszavak között számos, a magyarból átvett és meghonosodott szó található. A legtöbb magyar jövevényszót a szerző kurzívval jelölte, például: *алдомаи* < *áldomás*² (3), *арань* < *arany* (4), *аршоувь* < *ásó, ásókapa* (5), *баговь* < *bagó* (6), *байловати* < *bajlódni, kínlódni, vesződni* (7), *бантовати* < *bántani, bántalmazni* (8), *бировати* < *bírni, tehetni, bíráskodni, bírói tisztet viselni* (12), *бизовати* < *bízik, megbíz* (12), *вацокь* < *vacok, feköőhely* (26), *вигань* < *viganó, szoknya* (30), *гинтовь* < *hintó* (53), *галиба* < *galiba, akadály* (63), *дялзловати* < *gyalázni* (86), *ердемловати* < *érdemelni, kiérdemelni* (89), *кергетловати* < *kergetni* (147), *марадашь* < *maradás* (179), *навновати* < *ráunni, megunni* (196), *пергельовати* < *pergelni, pörkölni* (251),

рыгати < *rúgni, ругнути* < *egyszer rúgni, egyet rúgni* (352), *сертесуїель* < *szerteséjjel, szertesét* (361), *тамедловати(ся)* < *neki támadni, neki támaszkodni* (390), *чүфшагь* < *csúfság, чүфаловати* < *csúfolni* (430), *шудовь* < *süldő (ártány)* (434). A szerző külön címszóként jelölte a szócsalád minden tagját, ami a ruténban előfordul, például *фарадловати* < *kifárasztani, фарадловатися* < *fáradozni, фарадлованиу* < *fáradt, фарадишагь* < *fáradtság* (414).

Megállapításunk szerint Csopey László szótárában sokkal több hungarizmus található, mint amennyit ő akként tartott számon. A következő szavak tartoznak még a ruténban meghonosodott magyar jövevényszavak körébe (ide soroljuk azokat is, amelyek magyar közvetítéssel kerültek a befogadó nyelv rendszerébe): *бокорвань* < *pokolvár* (16), *бокорь* < *szálfatutaj* (16), *валовь* < *vályú, N. váló* (25), *варешь* < *város* (25), *вершь* < *vers, költemény* (28), *гамарь* < *határ* (51), *живань* < *zsvány* (92), *кабат* < *kabát* (140); *кавиль* < *kávé* (140), *канна, канта* < *kanna, N. kanta* (143), *капура* < *kapu* (143), *каларабь* < *karalábé* (141), *парна* < *párna* (248), *пасуля* < *paszuly, Phaseolus* (248), *турня* < *torony* (399), *церуза* < *ceruza* (422) stb.

Petro Lizanec (1963: 50) kedvezően értékelt, hogy Csopey László elsőként figyelte fel a magyar hatásra a kárpátaljai szóanyagban. Méltatásában azonban nem értett egyet Csopey azon állításával, hogy a kárpátaljai nyelvjárásokban ötszázharminchét magyar jövevényszó van, mivel ő négyszáznál kevesebbet számolt össze. Hiányolja azt is, hogy Csopey László nem rögzítette a magyar szó elterjedését a kárpátaljai nyelvjárásokban, ezért ez olyan helytelen következtetéseket von maga után, hogy az általa felsorolt magyar szavak egyformán vannak elterjedve Kárpátalja egész területén. E hiányt pótolva a kutató

három csoportba sorolja a Csopey László által összegyűjtött hungarizmusokat:

1. azok a szavak, amelyek Kárpátalja egész területén elterjedtek: *алдомаш* < *áldomás*, *балта* < *balta*, *бановати* < *bán*, *биров* < *biró*, *битанга* < *bitang*, *диўжа* < *dézsza*, *езеръ* < *ezer*, *орсаг* < *országut*, *сабов* < *szabó* stb.;

2. azok a szavak, amelyek csak a magyar nyelvhatárral szomszédos nyelvjárásokban fordulnak elő: *андьол* < *angyal*, *бантовати* < *bánt*, *бинтетовати* < *büntet*, *зеверьовати* < *hever*, *ердемловати* < *érdemel*, *копоршюв* < *koporsó*, *мулаччаг* < *mulatság*;

3. azok a szavak, amelyeket nem használt az egész ukrán lakosság, csak egyes kétnyelvű személyek hétköznapi beszédében fordulnak elő: *арань* < *arany*, *газудловати* < *hazudik*, *егисен* < *egészen*, *кергетловати* < *kerget*, *тамедловати* < *támad*, *чапловати* < *csap* (*odacsap*) stb. Az utóbbi csoporthoz tartozó szavak minősítését Lizanec (1963: 51) azzal indokolja, hogy ezek a XVI–XVIII. századi nyelvemlékekben nem fordulnak elő. Eredetüket tekintve Lizanec a hungarizmusokat szintén három csoportba sorolja:

1. magyar eredetű szavak: *аршюв* < *ásó*, *бановати* < *bán*, *вареш* < *város*, *легинь* < *legény*, *ратота* < *rántotta*, *чивдирь* < *csődör*;

2. nem magyar eredetű, de magyar közvetítésű szavak: *довган* < *dohány*, *лада* < *láda*, *ланц* < *lánc*;

3. azok a szavak, amelyeket Csopey László tévesen sorolt a magyar jövevényekhez: *бабрати* < *babrál*, *боднаръ* < *bodnár*, *кестеман* < *kendő*, *кешкеню*, *наврек* < (*mind*)*örök(re)*, *Сигот* (román város) < *Sziget*, *чекан* < *csákány*. A tévesekhez sorolja (1963: 50) még a *бендюх* < *endő*, *беръ* < *büriü*, *въько* < *véka*, *виган* < *viganó*, *гандра* < *rongy*, *handra*, *чаповка* < *csarófa* szavakat és még sok más szót.

Mára már nem vitatott, hogy a *виган* < *viganó* magyar kölcsönszó, vö. *віган* (ESUM 1: 390), akárcsak a *наврек* < (*mind*)*örök(re)*, vö. *na orek* (Dezső 1989: 75) és a *Сигот* (román város) < *Sziget* is. A *бендюх* < *endő* főnév eredete nem tisztázott, de az ESUM (1: 166–167) adatai szerint a legközelebb a m. *endő* és a lett *penderis* szavak vannak. Feltételezhető, hogy a m. *endő*höz közelebb van az ukrán N. *бендюх* és a földrajzi fekvés miatt is feltehetően a magyarból származtatható (egy későbbben írt egyetemi jegyzetben Petro Lizanec a *бендюхъ* szót mégis a magyarból származtatja, vö. 1970: 50). Hasonlóan tisztázatlan eredetű a *кестеман* < m. *kendő*, N. *keszkenő* is, amely a török *testemēl*ből származhat, de a m. *keszkenő* < *készkenő* főnévvel is kapcsolatba hozható (ESUM 2: 426). Nincs végleges megállapodás a *чекан* < *csákány* főnév etimónját illetően sem: több szláv nyelvben ismert a szó, ez részben török eredetű, másrészt a magyarból is származhat (vö. TESz 1: 469).

Jaroslav Halas (2000: 55–59) tanulmányában a Csopey-szótár ukrán szókincsének bemutatása és elemzése volt a cél. A legnagyobb érdeklődést az elemző szerint a helyi szókincs váltja ki, amelyet a kárpátaljai nyelvjárásokban való elterjedtségük szempontjából három fő csoportra osztott Josyp Dzendzelivs'kyj nyelvatlasza alapján. A példák között

magyar eredetű szavakat is találunk. Betekintést kapunk a magyar és más eredetű szavak elemzésébe is, majd a frazeológiai egységek példáit mutatja be a szerző. A címben feltüntetettekkel ellentétben a kutató csak részben orientálódott az ukrán szókincsre, érdeklődése inkább a szókincs általános áttekintésére irányult. Serhij Pan'ko (1991: LXV) a szótár tudományos megalapozását hiányolja a túlságosan sok magyar címszóval, Petro Lizanec pedig azt rója fel, hogy Csopey nem végezte el a hungarizmusok tudományos vizsgálatát (1963: 52).

Udvari István tárgyilagosan értékelt Csopey László munkáját: „a szótárban található kárpátaljai ukrán nyelvjárások csoportosítása kora tudományos gondolkodásában magas szinten volt”, s ezzel szerzője megalapozta a további nyelvtörténeti, nyelvjárási, nyelvjárás-történeti és jövevényyszó-kutatások irányát (Udvari 1991–92: 469). A *Rutén–magyar szótár* fontos dialektológiai értékére is utaltak a nyelvészek (vö. Mokány 1969a: 58; Udvari 1991–92: 469–470; Sabadoš 1993: 253).

Csopey László szótárával egy időben jelent meg Anton Semenovič tanulmánya *Объ особенностях угорорусского говора* (A magyarorosz nyelvjárás jellegzetességeiről). Ivan Pan'kevyc (1938: 3) megjegyezte, hogy Anton Semenovič tanulmánya az első, amely a dél-kárpáti nyelvjárás elemzését mutatja be. A szerző felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a tanulmány megírásakor figyelembe vette a „magyarorosz” nyelvjárás lexikai és grammatikai jellegzetességeit. Az anyaggyűjtéshez az élő nyelvből merítették kívül kéziratos gyűjteményekhez is folyamodott, illetve Mitrák Sándor *Orosz–magyar szótár*ához. A tanulmány amolyan kis kétnyelvű szótár, amelyben a magyarorosz nyelvjárásban használatos szavaknak adja meg az orosz értelmezését. A második fejezetet a szerző a lexikális tulajdonságoknak szentelte. A magyar szavaknál Anton Semenovič utal a magyar eredetre, pl. *аршювъ* < *ásó*, *бѣзоватися* < *bízni*, *бѣтанга* < *bitang*, *барнастый* < *barna*, *бирювикъ* < *biró*, *бирь* < *bér*, *бойтаръ* < *bojtár*, *бокреѣта* < *bokréta*, *болтъ* < *bolt*, *вагаишъ* < *vágás*, *вадацити* < *vadászni*, *варошъ* < *város*, *гаѣтовати* < *hajtani*, *геренда* < *gerenda*, *гинтювъ* < *hintó*, *гомба*, *гомбичка* < *gomb* stb. Kilencvenre tehető a munkában feltüntetett magyar eredetű szavak száma, de van néhány kétes szó, amely aligha tekinthető hungarizmusnak, például *гараміям* 'haramia', *дупловый* 'dupla'. A *калапъ* < *kalap*, *кочія* < *kocsi*, *легинь* < *legény*, *пасуля* < N. *paszuly*, *рядня* < *rongy*, *теметювъ* ~ *танатювъ* < *temető*, *чизмы* < *csizma*, *цифрованный* < *cifra-*, *шовгоръ* < *sógor* szavaknál kimarad a magyar eredetre vagy közvetítésre való utalás, csak az orosz jelentés van megadva. A munka értéke nagy, mivel a „magyarorosz” nyelvjárásokról s a magyar kölcsönhatásról egyaránt részletes képet ad.

1928-ban Boksay Emil, Révay Gyula és Brascsajkó Mihály szerkesztésében jelent meg a *Magyar–russzin szótár*, mely a maga korában úttörő jellegű lexicográfiai munka volt. A szótárhoz írt kétnyelvű

(magyar és ruszin) előszóban Csopey László 1883-ban megjelent szótárára hivatkozva a szerkesztők a ruszin (kisorosz-ukrán) nyelv önálló irodalmi nyelv jogát hangsúlyozzák. Fontosnak tartották egy korszerű magyar–ruszin szótár létrehozását tekintettel arra, hogy a magyarországi rutén nyelv polgárjogot nyert a társadalmi élet minden területén.³ Nehézséget okozott azonban a kárpátaljai ruszin szókincs bázisának hiánya. A szerkesztőbizottság munkájához Boksay Emil, Révay Gyula mellé *Fedeles* Cirill és *Fotul* Emil is társult. A kéziratot Dr. Brascsajkó Mihály jogi kifejezésekkel és közhasználatú szavakkal egészítette ki. A szótár anyagát *Voron* Endre is bővítette. Az előszóban helyet kap a szócikkek felépítéséről szóló tájékoztatás. Az egyes betűk használatának okait is közlik a szerkesztők, kiemelve azt a tényt, hogy a helyesírásban „lényegtelen ingadozások vannak”, amely a nem egységesített helyesírási szabályokkal magyarázható.

A lexikai állományban számos orosz szóval találkozunk, melyek a XX. század elején nem tartoztak a ruszin szókincshez, például *tárgyaset* – *надежвинительный*, az *aggódik* szócikknél *ne aggódj – не безпокойся* (3) (vö. ukr. *не хвилюйся*), *akár – хочь, хочь* (6) (vö. ukr. *хоч, хоча*), *alkalom – случай* (vö. ukr. *нагода*), *anyaszentegyház – св. Мати Церьков* (16) (vö. ukr. *церква*). A szócikkek között regionalizmusok is előfordulnak, például *babos – цяткастий* (27), *banya – босорканя* (30), *barack – боросква* (30), *jó cím-szónál jó fajta – доброть файтмы* (193), *haszon – хосен а пожиток, корысть* mellett, *hasznot hozó – хосенный а корыстный* mellett, *haszon nélküli – безхосенный* (163), *kabát – кабат а сурдут, пальто* mellett (197), *kicsi – мацьцикий а малый, маленький* mellett (215), *táska – ташка* (438). Ma már ritkán használatos a standard nyelvváltozathoz csak részben tartozó melléknévi igenévi alakok, például *alakuló – уформуючий, закладаючий, основууючий* (7), *aludt – застынутый* (14), *hívó – покликуючий, вызываючий* (173), *kiabáló – гойкаючий, кричучий* (214) stb.

A szótár anyagában számos földrajzi és személynév is megtalálható: *Ausztria – Австрия, Ázsia – Азия, Balti tenger – Балтийске море, Bártfa – Бардіово, Battyu – Батрьєво; Válint – Валентин, György – Юрій* és a *Юрко* becenév, *Júlia – Юла, Юліанна* és a *Юлка* becenév, *Katalin – Катерина* és a *Kata, Камря* becenév.

A szótár értékét növeli az összetett szavak és számos szókapcsolat közzététele, például: az *állam* címszóval legalább harminc összetett szó és szókapcsolatot adatolt: *államalkotó – державотворчий; államcsin – державный захват; államellenes – протидержавный; államférfi – державный муж; állam forma – форма державы; államhittel – державный кредит; államjog – державне право; államkincstár – державна скарбниця; államvizsga – державный испит* (11–12); *hivatal – уряд, служба, посада; hivatal visel – вести уряд, займати уряд; hivatalnok – урядник; hivatalos lap – урядова газета, hivataloskodik – урядовати, робити службу; hivatalos óra – урядова година; hivatalos titok – урядова тайна* (173).

A *Magyar–ruszin szótár* korának magas tudományos színvonalú lexikográfiai munkája volt. A helyesírási és lexikai pontatlanságok/eltérések a kidolgozott irodalmi nyelvi normák hiányával magyarázhatóak. Az 1883-ban megjelent Csopey-féle szótár anyagával összevetve, amely a kárpátaljai keleti szláv nyelvjárás szókincsét mutatta be, a *Magyar–ruszin szótár szerkesztői* a lehető legbővebben próbálták meg bevonni az ukrán nyelv lexikai állományát is a szótár anyagába.

Az ukrán–magyar szótárszerkesztés újabb korszaka

A szovjet korszak nem tanúsított kellő figyelmet e két nép kulturális kapcsolatainak az ápolására. Ebben közrejátszott az is, hogy az államnyelv szerepét Ukrajnában is jobbra az orosz töltötte be.

Ami a szótárszerkesztést illeti, megemlíthető, hogy 1961-ben adták ki Ungváron *Csucska P. P. – Rot O. M. – Szák J. M.* szerkesztésében a *Magyar–ukrán szótár* című művet, az *Ukrán–magyar szótár* pedig az Akadémiai Kiadó gondozásában *Katona Lóránt* szerkesztésében 1963-ban jelent meg. Mindkét szótár korának színvonalas lexikográfiai alkotása, a korábban megjelent szótárban ukrán nyelvű magyar nyelvtannal a végén, a későbbi kiadásában pedig az ukrán nyelv vázlatával. Mára azonban már elavultak, az akkoriban elterjedt szovjetizmusok és a russzicizmusok archaizálódtak. Negyven év telt el a Csucska–Szák–Rot-féle szótár megjelenésétől, Ukrajna elnyerte függetlenségét, ám nem adtak meg a feltételek egy korszerű szótár megjelenésére.

1997-ben Ungváron látott napvilágot *Palkó István* és *Palkó Gyula* *magyar–ukrán, ukrán–magyar kisszótára*, melynek két részében közel tízezer címszó szerepel. „Azok számára készült, akik most ismerkednek meg az ukrán nyelvvel” – olvashatjuk az előszóban. *Milován Andrea* a „jobb a semminél” kifejezést használja, mivel ez a szótár nem pótolhat egy tudományos igényű készült munkát, már csak azért sem, mert szótártani szempontból értéke erősen megkérdőjelezhető”.⁴ Később két szótár jelent meg *Palkó István* szerkesztésében: *magyar–ukrán és ukrán–magyar kisszótár* (Ungvár, 2012, Lemberg, 2015), amelyek azonosak a korábbi, 1997-ben megjelent kisszótár anyagával.

A Csucska–Rot–Szák szótár megjelenése után negyven évvel később, 2001-ben adtak ki Ungváron egy hasonló című szótárt *Petro Lizanec*, az Ukránai Hungarológiai Intézet igazgatója szerkesztésében. Tekintettel arra, hogy Ukrajna függetlensége óta az orosz nyelvet a társadalmi élet legtöbb területén az ukrán váltotta fel, a tudományosság egy modern, nagy terjedelmű lexikográfiai munka megjelenését várta. A kárpátaljai magyar közösség tagjai javarészt az orosz tanulták az iskolában és leggyakrabban a felsőoktatásban résztvevők is. A hirtelen változás új kihívásokat állított a magyarság elé. E *Magyar–ukrán szótár*nak az a hiányossága, hogy csak alapszinten

elégíti ki a szótárhasználó igényeit. A magyar anyanyelvű tanuló számára lehetőséget nyújt az ukrán nyelv tanulásának kezdeti fázisában, ám a későbbiekben ez már kevésnek bizonyul (a szócikkek száma eléri húszezret). Értékesnek bizonyul a leggyakrabban használt állandósult szókapcsolatok bevonása a szótár anyagába.

1992-től a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszék munkatársai megkezdték egy korszerű szótár létrehozását. Udvari István szerkesztésével kezdődtek és fejeződtek be a hat kötetben kiadott *Ukrán–magyar szótári adatbázis* (Nyíregyháza, 2000–2003) munkálatai, amelyben a szócikkek száma mintegy kilencvenkétezer, ami „könyvészeti ritkaságnak nevezhető” – olvassuk a későbbi *Magyar–ukrán szótár* előszavában. Az utóbbi szótár megjelenése kulcsfontosságú volt, mivel 1963 óta nem adtak ki hasonlót – holott 1991-től, Ukrajna függetlenné válásától fogva nélkülözhetetlen eszköz lehetett volna például a kárpátaljai magyarság számára, akik mindeközéig nem tanulták az ukrán nyelvet.

E munka folytatásaként Udvari István és munkatársai fáradtságos munkájának eredményeként egy korszerű, kétkötetes *Magyar–ukrán szótár* látott napvilágot (2005: I. A–Ly, 2006: II. M–Zs). A munkatársak mindannyian nagy szótárírási tapasztalattal rendelkeznek. A főmunkatárs, Kótyuk István nyelvész több mint negyven éve oktat Kárpátalja felsőoktatási intézményeiben, tudományos munkássága az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok kutatásához fűződik. Hegyes Angéla és *Musketik* Leszja a magyar–ukrán irodalmi, illetve néprajzi kapcsolatokat vizsgálják. *Abonyi* Andrea, *Káprály* Mihály és *Romanyuk* Renáta a Nyíregyházi Főiskola 2013-ig működő Ukrán és Ruszin Tanszékének oktatói már az *Ukrán–magyar szótári adatbázis* munkálataiban is tevékenykedtek. Udvari István főszerkesztő, az MTA doktora, számos tanulmány és monográfia szerzője, kimagasló tudományos tevékenységét folytat. Elindította és véghezvitte a már rég várva várt magyar/ukrán lexikográfiai munkálatokat. A szótár célközönségét azok a magyar ajkú beszélők adják, akik az ukrán nyelv alap-, közép- és magas szintű elsajátítását tűzik célul. A magyar címszavak grammatikai szerelése ugyanakkor jó szolgálatot tesz az ukrán anyanyelvű szótárforgatónak is. A két kötet szócikkeinek száma együttesen meghaladja a hetvenegyezeret. Mindeközéig ez a legterjedelmesebb és legbővebb magyar–ukrán szótár. (Ismeretesebbek: Bárány 2006, Bárány 2007.)⁵

A szótár előszavában Udvari István bemutatja a Nyíregyházi Főiskolán folyó szótárírói program eredményeként napvilágot látott munkákat. A szerkesztői megjegyzésekben ismertetésre kerül a szócikkek felépítése, majd a rövidítések feloldása, a jelmagyarázat és a fontosabb forrásművek felsorolása következik. A szócikkek a következő formában kerültek kialakításra: a szavaknál az ukrán megfelelő előtt található a szócikkfejlébe lévő nyelvtani, ragozási információk, a szófaji és fogalomkö-

ri besorolás, pl.: *előkelőség* -et, -e, -ek 1. *здатність, зверхність* -ності; *величавість* -вості 2. [*nemeslelkűség*] *благородство* -ва; *всшуканість* -ності 3. [*sze-tély*] *високопоставлена* *осдба*. Fel vannak tüntetve a többes számú birtokos esetű alakok is: *gyerek* *дитина* -ни, *dkti* -теї; láb *нога*, *ноги*.

A technikai fejlődés kapcsán meghonosodott modern szókinccset többek között olyan szavak képviselik, mint CD (cédé), CD-lejátszó (cédé-lejátszó), CD-lemez (cédélemez), CD-ROM-meghajtó (cédé-meghajtó), CD-tartó, e-mail, e-malez, e-malezés, fájl, DJ (disc-jockey), display. Ugyanakkor meg kell említsük, hogy esetleg hasznos lett volna megadni a fájl mellett a csatolt fájl megfelelőjét is, mert nem derül ki sem a fájl, sem a csatolt címszó alatt, hogy a *csatolt* szónál megadott ukrán szinonim megfelelők – *включений, приєднаний, прикріплений, прикладений, доданий* – közül ebben az esetben csak a *прикріплений* fájl állandósult szókapcsolat használatos.

A gazdasági szókinccsbe újonnan bekerült szavak között a *marketing*- kezdetű magyar szavak megfelelőiként tizenhat ukrán szókapcsolat olvasható. A szótár értékét emeli a *Mac*, *megabájt* (vagy *megabit* vagy *megabyte*), *pen-komputer*, *penputer*, *printel*, *printer*, *printerhenger*, *web*, *web-böngésző*, *weblap*, *webszerver* nemzetközi neologizmusok szerepeltetése is, mivel a mai élet lassan elképzelhetetlennek tűnik e tárgyak és az őket megnevező fogalmak nélkül.

A szótárban a földrajzi nevek is helyet kapnak: *Ázsia*, *Debrecen*, *Luxemburg*, *Litvánia*, *Szardínia*, *Tibet*, *Tiszántúl* stb., de megtalálhatók az immár történelmivé vált országnevek (pl. *Csehszlovákia*, *Jugoszlávia*) is. A címszavak között számos magyar mozaikszót is találhatunk pl. *АРЕН* [*Adó- és Pénzügyi Ellenőrző Hivatal*] – *Управління податкового і фінансового контролю*, *ÁVÜ* [*Állami Vagyonyügynökség*] – *Державне агентство власності*, *МАВ* – *Угорська державна залізниця*, *МГК* – *Економічна палата Угорщини*, *ОТР* – *Ощадний банк Угорщини*) *URH* – *УКХ* [*ультракороткі хвилі*]. Meg kell említsük, hogy a szócikkek között a szótárba felvett személynevek becézett alakjának ukrán becézett megfelelője is fel van tüntetve, mint például *Misi* – *Мишко*, *Pali* – *Павлик*, *Panni* – *Ганнуса*.

A szótár készítői külön figyelmet szenteltek annak, hogy a frazeológiai egységeknél a másik nyelvben használt megfelelők kerüljenek feltüntetésre, így a *Marci* becézett férfinévnél az *él, mint Marci Hevesen* állandósult szókapcsolat *качається, як сир у маслі* találó ukrán frazeológiai megfelelője is olvasható. A fent felsoroltakon kívül a szótárban helyet kaptak a szleng szavak is, pl.: *diri* *direktor*.

Nekünk, kárpátaljai magyaroknak különösen jó érzés az olyan Trianon előtti magyar helynevek történelmi ukrán megfelelőit olvasni, mint *Ungvár* – *Унґвар* (természetesen a hivatalos *Ужгород* mellett), melléknévként *унґварський* ‘ungvári’. Hiányoljuk más régi magyar városok történelmi megfelelőit, például *Beregszász* (*Берперсac*, ukránul hivatalosan

Берегове), Munkács (Мункач, ukránul hivatalosan Мукачеве, de gyakran az orosz Мукачево, illetve Берегово névváltozatot használják ukrán szövegben is), Szőlős (Севлюш, 1946 óta hivatalosan tükörfordítással Виноградів) városokét. Számunkra különösen értékes az, hogy a határon túli magyaroknál használatos szójelentések is előfordulnak, például a *szigorlat* szócikk esetében (2. [határon túli magyaroknál] *залик* 'egyetemi, főiskolai beszámoló', vö. EKsz., amely szerint azonban ez a jelentés csak a kárpátaljai magyarban van meg).

Megállapítható, hogy az Udvari István által szerkesztett *Magyar–ukrán szótár* elkészítésében hatalmas teljesítmény. Csopey László hagyományát folytatva Udvari István kollégáival együtt világszínvonalú munkát végzett, amely gazdagítja a Kárpát-medencében együtt élő népek kulturális örökségét. Az Udvari István által szerkesztett ukrán–magyar és magyar–ukrán szótársorozat komoly segítséget nyújt a magyar anyanyelvűek számára az ukrán nyelv tanulásához, s elősegíti a sikeres ukrán nyelvvizsga megszerzését. A Kárpátaljai Magyar Főiskola ukrán nyelvtanáráként tapasztalatból állítom, hogy e két nyelvű szótárak éppúgy munkaeszköze a kárpátaljai magyar felsőoktatásban résztvevőknek, mint a magyar iskolák tanulóinak és tanárainak.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola munkatársai magyar–ukrán (2006), illetve ukrán–magyar (2008 és 2015) kisszótár-párt jelentettek meg azzal a céllal, hogy segítsék a magyar tannyelvű iskolák diákjai számára az államnyelv elsajátítását.

A magyar–ukrán kisszótár, ahogyan azt a bevezetőjében is olvashatjuk, közel húszezer címszót tartalmaz, és az iskolai tanulók nyelvtanulásának megkönnyítésére szolgál, de haszonnal forgathatják mindazok, akik elemi vagy haladó szinten ismerkednek az ukrán nyelvvel. A szócikkek felépítése a következő: a szavaknál az ukrán megfelelő előtt található a szócikkben levő nyelvtani, ragozási információk, a szófaji és fogalomköri besorolás, pl. *harmat rosa -cu; elárulás zrada -ди; друк -га н. мн. друзи*. A többes számú, birtokos esetű alakok is fel vannak tüntetve, pl.: *книга -ги д. ім. книзі*. A szótárban helyet kapnak a technika fejlődésével mindennapivá vált szavak is, amelyek mára már szinte nélkülözhetlenné váltak az ember mindennapi beszédében. Ezt igazolja az e-mail, e-mailez, e-mailezés; internet, internet-hozzáférés, internetszolgáltató, internettelefon vagy a fájl szavak felvétele a szótár szókészletébe (Gazdag 2007:14).

Az ukrán–magyar kisszótár szoros betűrendben közölt szócikkekből áll. A szócikk a félkövér betűtípussal szedett ukrán címszóból (melyen jelölve van a hangsúly) és annak magyar nyelvű megfelelőiből épül fel, melyek normál betűvel vannak szedve. A címszavak és a magyar nyelvű megfelelőik az alábbi grammatikai szerelésben kerülnek bemutatásra: a főnevek alanyesetben állnak. Ezt követően megtalálhatjuk a főnév tárgyestét is, például: *нумь, -ми*. A magyar főneveket szintén alanyesetben találhatjuk

meg: *út*. Az *-ü*-re végződő mellékneveket alanyesetben, egyes számban és hímnemben adja a szótár. Továbbá adottak a nőnemű és semleges nemű végzések is, például: *ципий, -а, -е*. A tőszámnevek is alanyesetben szerepelnek a szótárban. A szerkesztők azt is feltüntették, ha tárgyestben vagy más nyelvtani esetben megváltozik a hangsúly vagy a szerkesztésmód. Például: *н'ять, -ми, -твох*. A névmások ugyancsak alanyesetben lettek rögzítve. Az ukrán igei címszavak, az ukrán szótárírási hagyományoknak megfelelően, főnévi igenévi alakban szerepelnek, míg a magyar megfelelőik kijelentő mód, alanyi ragozás, egyes szám harmadik személyben. A szócikken belül a többjelentésű szavak jelentései arab számokkal vannak jelölve (Gazdag 2009: 6).

1985-ben jelent meg az első orosz–ukrán–magyar frazeológiai szótár Vaszil Laver és Zékány Imre szerkesztésében (Laver–Zékány 1985). A szótár előszavának címe *A háromnyelvű frazeológiai szótár anyagának leírása*, amit a szerkesztők csak orosz nyelven tettek közé, mint ahogyan a szócikkek felépítéséről szóló fejezetet is. A háromnyelvű frazeológiai szótár célja, hogy segítséget nyújtson az ukrán és a magyar iskolák tanulóinak az orosz nyelv állandósult szókapcsolatainak elsajátítása során. A szócikkek felépítése a következő: az orosz frazeologizmust az ukrán és a magyar megfelelője követi. A frazeológiai megfelelő hiányában a szerkesztők körülírással magyarázattal adták meg az orosz állandósult szókapcsolat jelentését, például *без конца, без конца и края – без кінця, без кінця-краю – unos-unalom, vég nélkül, nagyon sokáig (12); без наук, как без рук – без наук, як без рук – tudomány/tudás nélkül olyan az ember, mint kéz nélkül (13), наша/ваша/твоя берёт – наша/ваша/твоя бере – miénk a győzelem (178), стерпится, слюбится – звикне, тою полюбить – majd lassan hozzászokik, összeszoknak; összerázódnak (297).*

A szovjet ideológia eszméi végigkísérik a szótár anyagát, számos szovjet szállóige került a szótár anyagába: *великий, могучий, правдивый и свободный русский язык – велика, могутня, правдива і вільна російська мова – nagy, hatalmas, igazságos és szabad orosz nyelv (41)*. A példamondatokat leggyakrabban orosz írók műveiből merítik, a hivatkozott művek bibliográfiája azonban hiányzik a szótárból.

Később Lizanec Péter magyar–ukrán, ukrán–magyar állandósult kifejezések szótára látott napvilágot (Lizanec 2009b). Ez egy korszerű kétnyelvű frazeológiai szótár. Az előszóban a szerkesztő kiemeli egy a mai elvárásokat kielégítő magyar–ukrán, ukrán–magyar állandósult kifejezések egységes bázisa létrehozásának a fontosságát. A szótár megjelenésének célja, hogy segítse a tanítókat, tanárokat, a média szakembereket munkájukat. A szótár értékét emeli, hogy egy állandósult szókapcsolathoz több szinonimát is közöl a másik nyelven, például: *що є сили? – teljes/minden erejéből; ahogy csak bír; ahogy csak erejéből telik/ bírja/futja; minden erejét megfeszítve/összeszedve (506); яка муха ўгоє вкучила? – mi ütött belé? mi lelte? mi az ördög van vele? mi a baja? bal lábbal kelt fel? mi a szös*

van vele? mi bántja? (524); egy szalmaszálát sem tesz arébb/odébb – пальцем не ворухнути / не поворухнути / не рушити / не кивнути; (i) за холодну воду не братися (не взятися); ні однієї соломинки не поставити далі (146); figyelmen kívül hagy valamit – залишати (лишати) / залишити (лишити) без уваги кого-небудь, що-небудь; спустити з ока; махати (махнути) рукою / руками на кого-небудь, на що-небудь; з очей утискати кого-небудь, що-небудь (202).

Reméljük, hogy a szótárnak hasznát veszik mindazok a magyar ajkú érettségi előtt álló kárpátaljai magyar fiatalok, akik a külső független vizsgára készülnek ukrán nyelv- és irodalomból, mivel a tesztfeladatok számos olyan jellegű kérdést tartalmaznak, amelyek az állandósult szókapcsolatok jelentésének megfejtésére irányulnak.

Összességében megállapítható, hogy a magyar–ukrán lexikográfia több mint százéves múltra tekint vissza. Csopely László lexikográfiai munkássága megalapozta a magyar–ukrán szótárszerkesztés jövőjét. Jelentősége fontos mind a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok tekintetében, mind dialektológiai szempontból. A szovjet érában a magyar–ukrán lexikográfiára a hanyatlás időszaka jellemző. Ukrajna függetlensége után Magyarországon és Ukrajnában (Kárpátalján) egyaránt elkezdődtek a korszerű magyar–ukrán, ukrán–magyar lexikográfiai munkálatok.

Jegyzetek:

- ¹ Az írás egy korábban megjelent tanulmány részét képezi: BÁRÁNY Erzsébet, Gazdag Vilmos, Magyar–ukrán és ukrán–magyar szótárak a 21. században. – In: FÁBIÁN Zsuzsanna (szerk.) A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótára. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2017. 42–64. (Lexikográfiai füzetek 8.)
- ² Zárójelben az oldalszám van feltüntetve.
- ³ Ruszin, rutén, kisorosz-ukrán nyelvnek nevezték a Kárpátalja területén beszélt keleti szláv nyelvet.
- ⁴ Jelen tanulmánynak az Udvari-féle szótárakat bemutató részei részben ezeknek az ismertetéseknek a szövegére épülnek.
- ⁵ Jelen tanulmánynak az Udvari-féle szótárakat bemutató részei részben ezeknek az ismertetéseknek a szövegére épülnek.

Irodalom:

- Magyar–ukrán, ukrán–magyar nyelvi szótárak
 BOKSAY Emil – RÉVAY Gyula – BRASCSAJKÓ Mihály (1928)
 Magyar–ruszin szótár. Madârs'ko-rus'kij slovar'. Pedag.
 Tvo Podkarpatskoje Rusi, Užhorod.
 CSOPEY László (1883) Rutén–magyar szótár. ЧОПЕЙ Л.,
 Русько малярский словарь. Budapest, 1883.
 ЧУЧКА П. – РОТ О. – САК Ю. (szerk.) (1961) Угорсько-
 український словник. Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli
 Területi Kiadó, Budapest–Ungvár.
 КАТОНА Лóránt (szerk.) (1963) Ukrán–Magyar szótár.
 Українсько-угорський словник. Akadémiai Kiadó –
 Kárpátontúli Területi Kiadó, Budapest–Ungvár.
 LIZANEC Péter (szerk.) (2001) Magyar–ukrán szótár.
 Угорсько-український словник. IBA, Ungvár.

- LIZANEC Péter (szerk.) (2005; 2008) Ukrán–magyar szótár.
 Українсько-угорський словник. IBA, Ungvár.
 LIZANEC Péter (szerk.) (2009a) Magyar–ukrán állandósult
 kifejezések szótára. Угорсько-український словник
 сталих словосполучень та виразів. Kárpáti Kiadó,
 Ungvár.
 LIZANEC Péter (2009b) Ukrán–magyar állandósult
 kifejezések szótára. Українсько-угорський словник
 сталих словосполучень та виразів. Kárpáti Kiadó,
 Ungvár.
 Magyar–ukrán kisszótár. Угорсько-український
 словничок. (2006) (Főszerk. KÓTYUK István, szerk.
 BÁRÁNY Erzsébet, CSERNICSKÓ István, DZSANDA Galina,
 HÍRES Kornélia, MÁRKU Anita) PoliPrint – II. Rákóczi
 Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–Beregszász.
 PALKÓ István – PALKÓ Gyula (1997) Magyar–ukrán, ukrán–
 magyar kisszótár iskolásoknak és másoknak. Угорсько-
 український, українсько-угорський малий словник.
 Tárogató Könyvek, Ungvár.
 PALKÓ István (2012) Magyar–ukrán kisszótár. Угорсько-
 український малий словник. Ukrán–magyar kisszótár.
 Українсько-угорський малий словник. Ungvár.
 PALKÓ István (2015) Magyar–ukrán, ukrán–magyar szótár.
 Угорсько-український, українсько-угорський словник.
 Svit Kiadó. Lemberg.
 SEMENOVICH (1883) = СЕМЕНОВИЧ Антон, Объ
 особенностяхъ угорскаго говора. — In:
 Сборникъ статей по славяновѣднiю [...] учениками
 В. И. ЛАМАНСКАГО. Санктпетербургъ. 212–238.
 (Különlenyomat a lemergi Sztefanik Könyvtárban).
 UDVARI István (szerk.) (2005–2006) Magyar–ukrán szótár
 I–II. Glossarium Ukrainicum 8. Nyíregyházi Főiskola
 Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza.
 UDVARI István (szerk.) (2000–2003) Ukrán–magyar
 szótári adatbázis I–VI. Glossarium Ukrainicum 2–7.
 Nyíregyháza.
 Ukrán–magyar kisszótár. Українсько-угорський
 словничок (2008; 2015²) BÁRÁNY Erzsébet – DZSANDA
 Galina – KÓTYUK István – LIBÁK Natália – MARGITICS
 Katalin – CSERNICSKÓ István (szerk.). PoliPrint – II.
 Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–
 Beregszász.
 Лавер В. И., Зикань И. В. (сост.) (1985) Русско-украинско-
 венгерский фразеологический словарь. Orosz–ukrán-
 magyar frazeológiai szótár. Radians'ka skola. Ungvár-
 Kijev.

Egyéb irodalom:

- BÁRÁNY Erzsébet (2006) Udvari István, Magyar–ukrán
 szótár 1. A–Ly. (2005) Magyar Nyelv, 102 (2006): 108–110.
<http://www.c3.hu/~magyarnyelv/06-1/baranyne.pdf>
 BÁRÁNY Erzsébet (2007) Udvari István: Magyar–ukrán szótár
 2. M–Zs. (2006). Magyar Nyelv, 103 (2007) 502–504.
<http://www.c3.hu/~magyarnyelv/07-4/baranyneke.pdf>
 DEZSÓ László (1989) A XVI–XVIII. századi kárpátukrán
 nyelvemlékek magyar jövevényszavai. Nyelvtudományi
 Értekezések 128, Budapest.
 ESUM = ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. В
 7 томах. За ред. О. С. МЕЛЬНИЧУК. Т. 1–5. Київ,
 1982–2006.

- GAZDAG Vilmos (2007) Magyar–ukrán kisszótár (Угорсько–український словничок). Közoktatás XIV. évfolyam, 2007/3–4. szám. 14.
- GAZDAG Vilmos (2009) Az államnyelv elsajátítását segíti. Megjelent az ukrán-magyar kisszótár. KárpátInfo, (2009. január 21.) 6.
- HALAS (2000) = Галас Я., Характеристика української лексики «Русько-мадярського словаря» Ласлова Чопея. — In: Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Випуск 2. Ужгород, 55–59.
- LIZANEC' (1963) = Лизанець П. М., З історії вивчення угорських запозичень у говорах Закарпаття (На матеріалах праць Л. Чопея). — In: Тезиси докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания. Ужгород, 49–52.
- MOKÁNY (1969) = Мокань А. А., Из истории исследования венгерских заимствований в закарпатских украинских диалектах (О статье и словаре Л. Чопея). — In: Ученые записки Ленинградского государственного университета. Серия филологических наук, вып. 71 (№ 335). Ленинград, 49–60.
- PAŇKEVIČ (1938) = Панькевич Іван, Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей (З приложеньям 5 діялектологічних мап). Част. I. Звучня і морфологія. Praha.
- PAŇKO (1991) = Панько Сергій, Русько-мадярські і мадярсько-руські словники до 1945 року. — In: UDVARI I. (kiadásra előkészítette és szerk.) Hodinka Antal: Ruszin–magyar ígetár. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 62–69.
- SAVADOŠ (1993) = Сабадош Іван, Розвиток лексикографії на Закарпатті в загальноукраїнському контексті. — In: Другий міжнародний конгрес україністів. (Мовознавство). Львів, 1993. 252–256.
- SEMENOVICH (1883) = Семенович Антон, Объ особенностях угрорусского говора. — In: Сборник статей по славяновѣдѣнію [...] учениками В. И. Ламанского. Санктпетербургъ. 212–238. (Különlenyomat a leMBERGI Sztefanik Könyvtárban.)
- TESZ = BENKŐ Loránd (főszerk.) (1967–1984) A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UDVARI (1991–92) = Удвари Иштван, Памяти Ласло Чопея. Studia Slavica 37, 467–473.

Gazdag Vilmos

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Ukrán–magyar és magyar–ukrán terminológiai szótárak Kárpátalján¹

Kisebbségi helyzetben kiemelkedő fontossággal bír az, hogy a felnövekvő nemzedék megőrizze anyanyelvét, s mindeközben használható kétnyelvűségre tegyen szert (Lanstyák 1996: 11–15), amely által a hazai munkaerőpiacon is versenyképessé válhat.

A kárpátaljai magyarok és az ukrán állam céljai így látszólagosan azonosaknak tekinthetők: mindkét oldal kiemelt hangsúlyt fektet az államnyelv minél tökéletesebb megismerésére. Különbség a megoldási lehetőségekben és a kimenetben mutatkozik.

Az ukrán állam ugyanis az államnyelvi oktatás kizárólagossága, illetve a kisebbségi nyelvek használati lehetőségeinek csökkentése által próbálja a kisebbségeket az ukrán nyelv elsajátítására ösztönözni. Az elmúlt évtized során Ukrajnában több olyan rendeletet is kiadtak, amelyek jelentős mértékben korlátozzák a kisebbségek oktatási nyelvi jogait (Orosz 2010: 93–106; Molnár 2010: 188–190; Séra 2010: 168). A korábban megkezdett oktatáspolitikai „reformok” betetőzéseként a 2017. szeptember 5-én megszavazott új oktatási törvény 7. cikkelye² kimondja, hogy: Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv, s a kisebbség nyelvén fo-

lyó oktatáshoz csak az iskola előtti és az elemi iskolai szinteken biztosít jogot (Fedinec-Csernicskó 2017: 289). Az oktatási programnak megfelelően egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható, illetve a hallgatók kérésére a szakképző és felsőoktatási intézmények megteremtik a feltételeket a nemzeti kisebbség nyelvének mint tantárgynak a tanulásához. Nyilvánvaló tény az, hogy azok a kárpátaljai magyar anyanyelvű diákok, akik ez idáig lényegében csak az iskolai keretek között találkoztak az államnyelvvvel (Beregszászi-Csernicskó 2003: 41), s azt is csak heti pár óra keretében, nem fognak tudni probléma nélkül megbirkózni az oktatási folyamat ilyen jellegű, új kihívásaival. Számukra – és sok esetben nyilvánvalóan még a magyar oktatók számára is – problémát fog jelenteni az, hogy esetlegesen az alapfogalmakat is megértsék vagy megtanítsák az órák keretein belül. Ebben nyújthatnak bizonyos mértékű segítséget a különféle terminológiai szótárak. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni azt, hogy a kétnyelvű szakszótári munkák száma elég alacsony. Épp ezzel is indokolható az, hogy számos olyan iskolai tantárgy, illetve szakma van, amihez

maig nem készült magyar-ukrán vagy ukrán-magyar szaknyelvi szótár.

A szaknyelvek kapcsán bizonyítást nyert tény az, hogy annak terminológiáját a megkérdezettek általában csak azon a nyelven (esetünkben többnyire ukránul) ismerik, amelyen elsajátították azt (Györke 1991: 66–69), s ez bizonyos mértékig közrejátszhat abban, hogy a határon túli magyar nyelvvaltozatokban gyakorlatilag eltűnnek a magyar szaknyelvek (Balázs 2003: 9).

Ukrajnai szótárak

Multidisziplináris szótárak

Az ide sorolható egyetlen szakszótár egy már három kiadást is megért, több tudományterületet magába foglaló szótár. A *Magyar-ukrán szakszótár / Українсько-угорський словник термінології* első kiadása 2008-ban jelent meg Csernyivciben. A *Manuszenko L. V.* és munkatársai által szerkesztett és *Kulin Zoltán – Kohut Erzsébet – Szemrád Omelyan* fordításában megjelent szótár háromezer-ötszáz címszót tartalmaz, melyek a következő tudományterületeket érintik: történelem, földrajz, matematika, fizika, biológia, kémia. A szótár sajátossága, hogy az egyes tudományterületeket a szócikkekben elhelyezett piktogramokkal jelöli. A szótár újabb kiadása *Kyriienko N. M.* és munkatársai szerkesztésében 2009-ben, immár 9+1 tudományterülettel és hatezer címszóval látott napvilágot. Az első kiadás tudományterületei mellé bekerült a jog, a nyelvészet, az informatika, illetve egy minden tantárgyhoz kötődő kifejezéseket tartalmazó csoport is. A harmadik kiadás 2018-ban *Bobkova O. S.* és munkatársai szerkesztésében, az előző kiadással azonos számú tudományterületet, viszont már hétezer címszót tartalmazva jelent meg.

Kárpátaljai kiadású szótárak

E szótárak a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, illetve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szakembereinek közös munkája révén kerülhettek kiadásra.

A hagyományos értelemben vett kétnyelvű szaknyelvi szótárak sorát a *Csubirka Magdolna* által összeállított, s 2004-ben napvilágot látott *Magyar-ukrán, ukrán-magyar iskolai biológiai szótár* nyitja, mely a benne szereplő szakszavakat négy fogalomkörbe sorolja: 1. Növénytan; 2. Állattan; 3. Az ember biológiája; 4. általános biológia. A fogalomkörökbe való besorolás elgondolása alapvetően jó ötletnek tűnhet, s akár még a tanulók munkája szempontjából is előnyösnek nevezhető, viszont a szótárban szereplő szavak közül így több is ismétlődik. Számos szó egyaránt megtalálható például az állattan és az ember biológiája címet viselő fogalomkörben is. A szócikkek felépítése meglehetősen egyszerű: a címszavakat vastag betűvel szedték, a hozzájuk tartozó jelentéseket pedig e nélkül.

2016-ban az ungvári Audoor-Shark kiadónál látott napvilágot a jelen írás szerzője által összeállított *Ukrán-magyar nyelvészeti szakszótár*, amely a nyelvtudomány egyes részterületeinek (a hangtántól a stilisztikáig) legfontosabb fogalmait több mint háromezer címszóban próbálja meg összegyűjteni. A szócikkek egyszerű, a hagyományos lexicográfiai elveket követő felépítése lehetővé teszi, hogy a szótár az oktatási folyamat bármely szintjén hasznosítható legyen.

A kárpátaljai magyarok hivatali életben való jobb boldogulásának, illetve a magyar hivatali szaknyelv egységesítésének céljával készült *Bárány Erzsébet, Cserniczkó István, Gazdag Vilmos, Hires-László Kornélia, Kótyuk István, Márku Anita* szerkesztésében az ungvári RIK-U kiadónál 2017-ben közreadott *Ukrán-magyar hivatali (regiszter) szótár*, amely közel négyezer címszót és számos ezekhez kapcsolódó állandósult szókapcsolatot tartalmaz.

A hagyományos értelemben vett szaknyelvi szótárak mellett számos olyan magyar nyelvű kiadvány is napvilágot látott, melyek elsősorban fogalomtárként funkcionálnak, de az egyes szócikkek kialakítása, azáltal, hogy tartalmazzák a címszavak ukrán (illetve némely esetben még az angol) nyelvű megfelelőit is, szakszótárként való alkalmazásukat is lehetővé teszi.

Ide sorolhatjuk például *Izsák Tibor Természetföldrajzi fogalmak szótára* című, 2004-ben Beregszászon a PoliPrint kft. kiadásában megjelent munkáját is. A szótár kilencszáz címszót tartalmaz. A címszavak e munkában a következő formában épülnek fel: a vastag betűvel szedett címszó után zárójelben az átadó nyelvi megfelelő, a jelentésre utaló magyarázat olvasható, majd szögletes zárójelben az ukrán és angol nyelvi megfelelő.

Az ilyen típusú munkák közé sorolhatjuk a *Molnár József* által összeállított, s ugyancsak 2004-ben megjelent *Csillagászati földrajzi fogalomtárat* is. Ennek szócikkei a következő formában épülnek fel: a vastag betűvel szedett címszó, szögletes zárójelben ugyancsak vastag betűs formában az ukrán nyelvi megfelelő, végül pedig a szó jelentésére utaló magyar nyelvű magyarázat következik.

Hasonló jellegű munka a *Bárány Erzsébet* által összeállított és 2010-ben a Poliprint kft. által megjelentetett *Короткий термінологічний словник з морфології української мови* (azaz *Az ukrán nyelv rövid morfológiai szótára*). Szócikkei a következő formában épülnek fel: vastag betűvel szedett címszó, zárójelben a magyar nyelvi megfelelő, majd pedig a szó jelentésére vonatkozó ukrán nyelvű magyarázat.

A Soós Kálmán ösztöndíjprogram szótárjai

A korábban már említett szaknyelvi szótárak hiányát kívánja enyhíteni a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány által évente meghirdetésre kerülő Soós Kálmán Ösztöndíjprogram Jegyzetámogatási alprogramja, amelyre a pályázók olyan tantárgyakhoz kötődő oktatási jegyzetekkel és szaknyelvi szó-

tárakkal pályázhatnak, amelyekhez nem megfelelő az ez irányú ellátottság. A pályázatra készült és ösztöndíjban részesült munkákat az alapítvány a saját weboldalán teszi elérhetővé (<http://genius-ja.uz.ua>). Az itt elérhető munkák között is találhatunk két-nyelvű (magyar-ukrán, ukrán-magyar) szaknyelvi szótárakat.

Itt lehet hozzáférni például *Ur Judit Ukrán-magyar szakkifejezések szótára biológiából* című munkájához, mely a 2013. évi pályázaton részesült ösztöndíjban. A szótár a korábban már bemutatott Csubirka-féle szótár hagyományait követve több fogalomkörbe sorolja a benne szereplő szavakat: 1. Botanika; 2. Zoológia; 3. Az ember biológiája; 4. Prokarióták, Baktériumok, Gombák; 5. Általános biológia és általános fogalmak. A szócikkek hármas tagolásúak, az egyes részeket kötőjel választja el egymástól: ukrán címszó, magyar jelentés, s amennyiben van, dőlt betűs formában a latin megnevezés. A szótár érdekessége, hogy a címszavakat semmilyen formában nem emelik ki.

2014-ben a jegyzettámogatási program egyik ösztöndíjasa lett a *Greba Ildikó* által összeállított *Magyar-ukrán és ukrán-magyar testnevelési szótár*, mely tizenhat fejezetbe (vagyis fogalomkörbe) sorolja a benne szereplő szavakat. A szótár szócikkei két oszlopos formában kerülnek megjelenítésre, de nem tartalmaznak semmiféle kiemelést.

A 2016-os év során ösztöndíjat kapott a már említett Ukrán-magyar nyelvészeti szakszótár párként készített *Magyar-ukrán nyelvészeti szakszótár* is. A kiadvány mind szerkezetében, mind a szócikkei számában követi az Autdor-Shark kiadónál megjelent szótár felépítését.

Magyarországi kiadású szakszótárak

Az intenzív magyar-ukrán tudományos együttműködéseknek, illetve az anyaországi és a kárpátaljai szakemberek szoros együttműködésének köszönhetően Magyarországon is több ukrán-magyar, magyar-ukrán szakszótár került már kiadásra.

E folyamat keretein belül jelent meg *Holovács József*nek a Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán 1998-ban kiadott tízezer címszót tartalmazó *Ukrán-magyar, magyar-ukrán matematikai szótára*. A szótár egyik nagy előnye, hogy kerüli az ismétlődéseket, amit a szócsoportok összevonásával ér el a szerző.

Ugyancsak itt kell említést tennünk az Anyanyelv-ápolók Szövetségének a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoporttal, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságával, valamint az NH-Collegium Fenno-Ugricummal való együttműködése eredményeként kiadott *maTer*, magyar-magyar terminológiai szótárainról is, melyeket *Pusztay János* sorozatszerkesztő gondoz. Az egyelőre négy kiadványból álló szótársorozat célja, hogy az iskolai tantárgyak szókincsére alapozva összehasonlító terminológia szótárakkal gyarapodhassanak az oktatási intézmények.

A sorozat első tagjaként *Szemrád Emil Kémiai szakkifejezések magyar-magyar-ukrán szótára középiskolák részére* című kiadványa látott napvilágot. A következő két munka, azaz a *Fizikai szakkifejezések magyar-magyar-ukrán szótára középiskolák részére*, illetve a *Matematikai szakkifejezések magyar-magyar-ukrán szótára középiskolák részére* című kiadvány *Hladonik István* nevéhez kapcsolódik. Az említett három szótár azonos elv alapján, négy oszlopos elrendezésben (kárpátaljai magyar, ukrán, magyar, valamint annotáció) került összeállításra. Ugyanakkor fontos megjegyezni azt is, hogy a kárpátaljai magyar és a standard magyar nyelvi megfelelők között az esetek túlnyomó többségében nincs eltérés. A *maTer* sorozat utolsó tagja a *Zékány Krisztina–Boriszova Éva* által összeállított *Magyar toldalékok ukrán értelmezésekkel. A magyart idegen nyelveként tanulók számára* című kötet. A szerzők az ugyancsak táblázatos felépítésű kiadványt azoknak ajánlják, akik már rendelkeznek valamilyen tudásbázissal, ismerik az illeszkedés-, valamint a hangok egymásra hatásának törvényeit.

Jelen munka keretei között természetesen nem áll módunkban a még meg nem jelent kiadványokról számot adni, de remélhetőleg vannak ilyenek is, melyek az elkövetkező időszakokban tovább bővíthetők majd a magyar-ukrán, ukrán-magyar szaknyelvi szótárak sorát.

Jegyzetek:

¹ „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

² A törvény eredeti ukrán nyelvű szövegét lásd: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page#Text>, magyar nyelvű fordításban: https://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/185/pdf_160

Irodalom:

BALÁZS GÉZA 2003: Euroterminológia és a magyar nyelv.

Szaknyelvi kommunikáció és nyelvstratégiai munka.

Magyar Orvosi Nyelv 2003. évfolyam 1. szám. 9–12.

BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN 2003: A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben. In.

Csernicskó István szerk. A mi szavunk járása. Bevezetés

a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Beregszász:

Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 34–42.

FEDINEC CSILLA – CSERNICKÓ, ISTVÁN 2017: A 2017-es ukrainai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. Regio: Kisebbség Kultúra Politika Társadalom 25. évf. 3. szám. 278–300.

GYÖRKE MAGDOLNA 1991: A kárpátaljai magyar szaknyelvek.

In. Győri-Nagy Sándor – Kelemen Janka szerk.

Kétnyelvűség a Kárpát-medencében Kiadja a Széchenyi társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével.

Budapest, 70–71.

LANSTYÁK ISTVÁN 1996: Anyanyelvi nevelés a határon

innen és túl. In. Csernicskó István – Várad Tamás

szerk., Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat, 11–15.

Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.

MOLNÁR ANITA 2010: Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In. Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 186–212.

OROSZ ILDIKÓ 2010: A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010). In. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye, 87–137.

SÉRA MAGDOLNA 2010: Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelv választásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján) In. Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig. Szerkesztő: Fábri István – Kötél Emőke Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 161–185.

A munkában említett nyomtatott szótárak bibliográfiája:

BÁRÁNY ERZSÉBET 2010 = Барань Єлизавета Балажівна: Короткий термінологічний словник з морфології української мови. Rákóczi-füzetek LXXIII. Beregszász, PoliPrint Kft.

BÁRÁNY ERZSÉBET, CSERNICKÓ ISTVÁN, GAZDAG VILMOS, HIRESLÁSZLÓ KORNÉLIA, KÓTYUK ISTVÁN, MÁRKU ANITA 2017: Ukrán–magyar hivatali (regiszter) szótár. Ungvár, Rik-U.

BOBKOVA O. S. és munkatársai 2018 = Бобкова О. С. та ін.: Magyar-ukrán szakszótár / Українсько-угорський словник термінології. Csernyivci, Bukrek Kiadó.

CSUBIRKA MAGDOLNA 2004: Magyar-ukrán, ukrán-magyar iskolai biológiai szótár. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó.

GAZDAG VILMOS 2016: Українсько-угорський словник лінгвістичних термінів. (Ukrán-magyar nyelvészeti szakszótár). Ungvár, Autdor-Shark.

HLADONIK ISTVÁN 2017: Fizikai szakkifejezések magyar-magyar-ukrán szótára középiskolák részére. ASZ-MNYKNT, Budapest/Badacsonytomaj-Ungvár.

HLADONIK ISTVÁN 2017: Matematikai szakkifejezések magyar-magyar-ukrán szótára középiskolák részére. ASZ-MNYKNT, Budapest/Badacsonytomaj-Ungvár.

HOLOVÁCS JÓZSEF 1998: Ukrán-magyar, magyar-ukrán matematikai szótár. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék.

IZSÁK TIBOR 2004: Természetföldrajzi fogalmak szótára. Kiadja a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász, PoliPrint Kft.

KYRIENKO N. M. és munkatársai 2009 = Кирієнко Н. М. та ін.: Magyar-ukrán szakszótár / Українсько-угорський словник термінології. Csernyivci, Bukrek Kiadó.

MANUSZENKO L. V. és munkatársai 2008 = Л. В. Манусенко та ін.: Magyar-ukrán szakszótár / Українсько-угорський словник термінології. Csernyivci, Bukrek Kiadó.

MOLNÁR JÓZSEF 2004: Csillagászati földrajzi fogalomtár (segédanyag a földrajz szakos főiskolai hallgatók számára a címszavak ukrán megfelelőivel), Kiadja a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász, PoliPrint Kft.

SZEMRÁD EMIL 2017: Kémiai szakkifejezések magyar-magyar-ukrán szótára középiskolák részére. ASZ-MNYKNT, Budapest/Badacsonytomaj-Ungvár.

ZÉKÁNY KRISZTINA – BORISZOVA ÉVA 2017: Magyar todalékok ukrán értelmezésekkel. A magyart idegen nyelvként tanulók számára. ASZ-MNYKNT, Budapest/Badacsonytomaj-Ungvár.

Lebovics Viktória

ELTE BTK Ukrán Filológiai Tanszék

Taskovics Okszana

ELTE BTK Ukrán Filológiai Tanszék

Egy ukrán–magyar kulturális szótár dilemmáiról

„Rendhagyó gondolatok egy rendhagyó szótárról” címmel írt recenziót Mikó Pálné Bart István 1998-ban kiadott *Angol-magyar kulturális szótáráról*, majd kijelentette, hogy „a szótár lényege «mindössze» annyi, hogy nyelv- és civilizáció-érzékeny olvasóközönséghez szól, mégpedig az újszerű szerkesztés igényével” (Mikó 2000: 112). Maga Bart István, a Corvina Kiadó akkori igazgatója, aki nemcsak az angol-magyar, hanem az *Amerikai-magyar kulturális szótár* (2000) szerzője is, egyik interjújában a kulturális szótárt új műfajnak nevezte (I. Lengyel 2003).

Tíz év alatt a Corvina Kiadó (Budapest) gondozásában az alábbi kulturális szótárak jelentek meg:

Bart István: Angol–magyar kulturális szótár, 1998. – 273 oldal

Gy. Horváth László: Japán kulturális lexikon, 1999. – 272 oldal

Bart István: Amerikai–magyar kulturális szótár, 2000. – 160 oldal

Györfly Miklós: Német–magyar kulturális szótár, 2003. – 248 oldal

Ádám Péter: Francia–magyar kulturális szótár, 2005. – 256 oldal

Soproni András: Orosz kulturális szótár, 2008. – 573 oldal

Sztanó László: Olasz–magyar kulturális szótár, 2008. – 304 oldal

Léteznek azonban más kulturális szótárak is. Íme, néhány példa a teljesség igénye nélkül. A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szabó T. Attila Nyelvi Intézetben készült 2004–2009 között a *Román–magyar kulturális szótár*, amelynek szerkesztésében a szótár kezdeményezője, Péntek János akadémikus irányításával az intézet belső és külső munkatársai vettek részt. Ugyan az interneten az olvasható, hogy az Intézetben készül a *Magyar-román kulturális szótár* is, és mindkét szótár ingyenesen elérhető az Intézet honlapján, ezek az oldalak jelenleg nem élnek (l. Kulturális szótárak).

Balogh F. András 2017-ben Sepsiszentgyörgyön jelentette meg a 164 oldalas *Német–magyar kulturális szótár. Szász, sváb, landler, cipser és bukovinai német nyelvű kultúra a történelemben és mindennapokban* című könyvet, amelyről Rózsa Mária recenziójában azt írja, hogy „a történelmi Magyarország és azon belül is hangsúlyosan Erdély területébe betagozódott németiség kultúrtörténeti hozadékát teszi lexikonszerűen közkinccsé” (Rózsa 2018: 503). 2018-ban a Corvina Kiadó jelentette meg Lukács András 240 oldalas *Róma kulturális szótár* című munkáját is, melynek fűlszövegében azt olvashatjuk, hogy ez „Nem útikönyv, mégis hasznos kalauz lehet római tartózkodásunk előtt, alatt és után is...” (https://www.libri.hu/konyv/lukacs_andras.roma-kulturalis-szotar.html). Az ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézetében, a Lengyel Filológiai Tanszék vezetője, Pátrovics Péter pedig ez év nyarán készült befejezni a közel hétszáz oldalas lengyel kulturális szótárt, melynek gondolata már 2006-ban megszületett (Pátrovics 2006).

Bart István szerint a kulturális szótárakat többek között az hívta életre, hogy az ember egyre gyakrabban találkozik az övétől eltérő kultúrákkal, és hiába beszél a nyelvet, minduntalan beleütközik egy vastag, homályos üvegtáblába. „És látja, hogy (...) ott mozognak mögötte emberek, de nem érti a mozgásokat” (Lengyel 2003). Fogalmazhatunk tehát úgy is, hogy a kulturális szótárak a nyelvtudás mögött meghúzódó hatalmas tudástárba, a legtágabb értelemben vett kultúra világába engednek bepillantást az érdeklődő olvasónak.

Ukrajna Magyarországnál több mint hatszor nagyobb szomszédunk, de magyar nyelven hozzáférhető írás, amiből az érdeklődő olvasó tájékozódhat ennek az országnak a gazdag kultúrájáról, meglepően kevés van. Például az 1969-ben megjelent kétszáz oldalas, szinte már hozzáférhetetlen „Szomszédunk Ukrajna” című kiadvány az „Egy ország – egy könyv” sorozatból, vagy a *História* folyóirat két száma (1994/7 és 2012/1), valamint a Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület kétnyelvű havilapja, a *Hromada*, amit főleg a magyarországi ukrán kisebbség olvas.

Talán ez magyarázza azt is, hogy az ukrán nép életében, kultúrájában rendkívül fontos szerepet játszó *kozák* szó magyarázataként magyar válaszadók egy felmérésben a következő igencsak elgondolkodtató meghatározásokat írták:

lovas nép / katonák,
ukrán katonák,
a cári Oroszország területén élő katonáskodó nép,
a cári birodalomban a határvidékek őrzésére odatelepített katonák,
partizánok,
öntörvényes, a nemzeti függetlenségért küzdő lázadók,
a határ védelmét biztosító fegyveres telepések,
népcsoport Ukrajna területén,
ázsiai nép, törzs,
határvidéket védő (fél)katonai népesség.

Egy ukrán-magyar kulturális szótár potenciális olvasóköre igen tág lehet. Az ELTE BTK ukrán szakos hallgatóink körében végzett gyors véleménykutatás során a hallgatók az alábbi kategóriákba sorolták azokat, akik haszonnal forgathatják az ukrán-magyar kulturális szótárt:

ukrán nyelvet tanulók,
az ukrán nyelv, irodalom és kultúra oktatói,
fordítók és tolmácsok,
üzletemberek,
diplomáciai missziók munkatársai,
írók, újságírók, politikai elemzők,
a család, barátok vagy munka révén Ukrajnával kapcsolatba kerülő emberek,
a szomszédos országok kultúrája iránt érdeklődők.

És természetesen egy ilyen kiadvány minden kétséget kizárva elősegítené a két ország közeledését is a kultúra segítségével.

A kulturális szótárak alkotóinak többsége – talán nem meglepő módon – műfordító és/vagy egyetemi oktató, nyelvész vagy irodalmár. A kiadványokhoz készült elő- és utószókból vagy a sajtónak adott interjúkból a szerzők számos fontos kérdést fogalmaztak meg a kulturális szótárakkal kapcsolatban.

Egy ilyen típusú kiadványnak már a címe is félreérthető lehet, hiszen sokan a nyelvtanulás során használt kétnyelvű szótárakra gondolhatnak. Talán nem véletlen, hogy Gy. Horváth László *Japán kulturális lexikon*, Soproni András pedig *Orosz kulturális szótár* címet adták alkotásaiknak.

Arra a kérdésre, hogy mit is kell tartalmaznia egy kulturális szótárnak, Soproni András, műfordító két szellemes idézettel adja meg a lényegét kiemelő választ. Kozma *Prutkov* (egy kitalált személy, akinek nevét négy XIX. századi orosz költő közösen használta írói álnévként) híres mondásával, miszerint „Никто не обнимет необъятного” (Senki sem tudja átfogni az átfoghatatlant [Soproni 2008: 168]), valamint Igor *Szeverjanin* szállóigévé vált verssorával „Всех женщин все равно не перелюбишь” (Minden nőt nem lehet végigszeretni [Soproni 2008: 75-76]) hívja fel rá a figyelmet.

Már az ukrán-magyar kulturális szótár ötletének megszületése pillanatában számtalan problémával és kérdéssel szembesültünk mi is. Fontos kérdés tehát, hogy mi kerüljön be a szótárba, de legalább ennyire számottevő az is, hogy mit nem kell tartal-

maznia. Az ukrán kultúra legfontosabb reáliáin, fogalmain túl egy sor olyan elem is felmerült, amely, bár hordoz kultúraspecifikus jegyeket, olyan kategóriákhoz tartozik, amelyeknek nem feltétlenül lenne helye egy ilyen kiadványban. Gondolunk itt például az aktuálpolitika, a földrajzi nevek, a tulajdonnevek stb. tárgyköreire. Hiszen, ha fontosnak tartjuk megemlíteni a 2014-es *Méltóság forradalmát* vagy a *Majdan-t*, mint a „narancsos forradalom” helyszínét Kijev főterén, akkor kihagyható-e a *Budapesti szerződés* vagy a *Minszki jegyzőkönyv*? Azon is elgondolkodtunk, hogy ha szócikket szentelünk az ukrán kultúra kiemelkedő és meghatározó alakjainak, pl. Tarasz *Sevcsenkónak* vagy Iván *Frankónak*, azt hogyan tegyük? *Sztánó* László, műfordító, a Debreceni egyetem oktatója az *Olasz-magyar kulturális szótár* kapcsán arról számolt be, hogy: „Dantéről például egyáltalán nem adtam életrajzot, mert az bármelyik irodalmi lexikonban gyorsan megtalálható, inkább azt írtam le róla, hogyan él az olasz közvéleményben, mi ugrik be róla egy olasznak” (travelline.hu 2008). Fontos szempontot emel ki *Balogh* Katalin is a *Kísérlet a Kulturális szótárak nyelvoktatásban történő felhasználására* című tanulmányában, amikor pozitívumként emeli ki azt, hogy „a szócikkekben gyakran találunk magyar párhuzamokat, értékítéletet, mint «nem ildomos», használati utasítást, tanácsot” (Balogh 2009: 94). *Pátrovics* Péter pedig kijelenti: „Egy kulturális szótár vagy lexikon elkészítéséhez (...) elengedhetetlenül szükséges a munka irányelveinek a meghatározása, mivel a választék (...) bőséges és vonzó. Enciklopédikus igénnyel mindent számba venni azonban nincs mód, de sok mindent számba kell venni. Találóaan úgy fogalmazható ez meg, hogy egy ilyen jellegű munkát befejezni soha nem, csak abbahagyni, lezárni lehet...” (Pátrovics 2006: 130).

Nyilvánvaló az is, hogy minden kulturális szótárban megmutatkozik a szerző egyéni stílusa. *Ádám* Péter, a *Francia-magyar kulturális szótár* szerzője egy interjúban *Bart* István ötletét azért nevezi zseniálisnak, mert „*Bart* nem száraz és semleges hangú, hanem nagyon is személyes szótárra gondolt, olyan szótárra, amelybe az adott nyelv ismerője egy kicsit saját élményeit, felismeréseit és elfogultságait is beírja. Ilyen szubjektív szótárral, meg kell mondanom, azóta se találkoztam” – állítja *Ádám* (*Galamb* 2012). *Balogh* Katalin fentemlített tanulmányában több szerző stílusát is jellemzi: „*BART* halk ironiával fogalmaz, *GYÖRFFY* nyelvész-etimológusként unalmas, száraz stílusban ír, *ÁDÁM* pedig élesen republikánus hangnemben. *SZTÁNÓ* műve találja meg talán leginkább azt a középutat, amely az aktualitást és maradandót, a hétköznapien hasznos, de művelt embernek való ismeret szintjén mutatja be az olasz kultúra valóságát (Balogh 2009: 94)”. Az *Orosz kulturális szótárral* kapcsolatban *Molnár* Zsófi szellemes (*Nyelvi kérdés* című ismertetőjében azt írja, hogy *Soproni* András „vitathatatlanul a téma elismert szakértője, ráadásul sokoldalú tárgy tudása remek

stílusérzékkel párosul”, ám felrója a válogatás szubjektív, ill. a szócikkek és az index orosz nyelvű címszavainak kirekesztő voltát (*Molnár* 2008). *Szilágyi* Zsuzsa recenziójában pedig egyenesen azt állítja, hogy ez a szótárt csak az orosz nyelvet jól beszélők tudják használni, mivel „az orosz nyelvet csak gyengén ismerők jobb, ha más tájékozódási forrást választanak: az orosz-magyar szimultán olvasás készsége itt valóban alapfeltétel, a magyar mondatokban rendre föltűnő cirill betűs orosz kifejezések még a harcedzett szótárforgatóktól is összpontosítást követelnek” (*Szilágyi* 2008).

Az orosz szótárral kapcsolatos nyelvi kérdés az ukrán kulturális szótár esetében is felmerül, hiszen az ukránok is cirill betűvel írnak. Annak érdekében, hogy a cirill betűket és az ukrán nyelvet nem beszélő magyar olvasókat ne zárjuk ki a szótár használatából, egy vegyes módszert szeretnénk alkalmazni a címszavak feltüntetésében. A címszavakat, ahol ez lehetséges, magyarul szerepeltetjük, mint például az alábbi három esetben oly módon, hogy magyarul, ukránul, majd az ukrán változatot fonetikus magyar átírásban adjuk meg:

Meténg • барвінок [bárvinok] – a zártszikűek csoportjába tartozó lágyszárú növény kékes-lila virággal. Az ukrán mitológia fontos eleme. Az egyik állapotból a másikba való átmenet, a születés, házasság, halál szimboluma, ezért gyakran használják a népi rítusokban. Az örök szerelem szimbólumaként az esküvői koszorú fontos része, de helyet kap kegyeleti koszorúban is az élők sorából eltávozottak örök emlékére. Az ukránok úgy tartják, hogy a meténgből készült gyógytea segít elűzni az emberekre rontást hozó ártó szellemeket.

Ivano-Frankivszk • Івано-Франківськ – a Kárpátmélleki régió gazdasági és kulturális központja, jelentős ukrán iparváros. A települést 1962-ben, fennállásának 300. évfordulóján keresztelték át > *Szanyiszlaviv*ről, azóta viseli > *Ivan Franko* nevét. A város átkeresztelésekor problémaként vetődött fel a hírhedt spanyol diktátor, *Franco* tábornok nevével való egybecsengés, ezért döntöttek a mesterségesen kreált *Ivano-Frankivszk* mellett. Ez nagyjából olyan megoldás volt, mintha egy magyar települést *József-Attilavárosnak* neveznének el. *Ivano-Frankivszkot* a fiatalabb nemzedék kedvesen *Franeknek*, azaz *Ferkónak* becézi.

Munkács • Мукачево [Mukácsievo] – az Északkeleti-Kárpátok lábánál, a *Latorca* folyó partján fekvő várost írásban először 1138-ban említik *Muncas* néven. A név eredete vitatott: a magyar „munka”, az ukrán „mýka” (szenvedés), illetve a „myká” (liszt) szóból eredeztetik különböző legendák alapján. Az egyik legenda *Anonymustól* származik, aki *Gesta Hungarorum* című művében említi, hogy miután a honfoglaló magyarok átkeltek a > *Vereckei-hágón*, itt megpihentek. És mivel nagy nehézségek (munka) árán jutottak el erre a területre, a települést *Munkácsnak* nevezték el. Egy másik legenda szerint viszont a vár és a város építése járt sok szenvedéssel. Egy harmadik változat szerint a város a helyi malomban őrölt lisztről kapta a nevét.

Azokban az esetekben, amikor az ukrán címszó-
nak nincs a magyarban megfelelője, transzkripció se-
gítségével adjuk meg, s utána feltüntetjük az ukrán
eredeti szót vagy kifejezést is, és – amennyiben ez
lehetséges – keresünk hasonló elemet magyarul is:

Bártká • **бартка** – a magyarul fokosként ismert,
fegyverként is használt fejszére emlékeztető mun-
kaeszköz praktikussága miatt széleskörben elterjedt
a Kárpátokban, többek között a > *huculoknál*, ahol az
ünnepi viselet egyik kiegészítője is volt. Jellegzetessé-
ge a keskeny, éles fej és az átellenes oldalon található
tomba, kalapácsszerű fok.

Cseresz • **черец** – a > *hucul* férfiak réz-, bronz-, és bőrdí-
szekkel, gombokkal, láncokkal, illetve hímzéssel ellá-
tott öve. Akár 45 cm széles is lehet, egy darab félbe-
hajtott ökör- vagy tehénbőrből készül, aminek a felső
részében zsebeket alakítanak ki golyók vagy apró-
pénz számára. A huculok a csereszt 3-6 csattal erősítik
a derekukra, jobb oldalára pénztárcát, pipát, dohányt
vagy egyéb kellékeket akasztanak, bal oldalára pedig
kést és > *bártkát*. Emellett a cseresz fontos szerepet
játsszik a gerinc és a belső szervek megtámasztásában
és védelmében munka, ill. harc közben. A hucul fiú
akkor válik igazi legénnyé, amikor születésnapjára
csereszt kap ajándékba apjától.

A címszavak kereshetőségének megkönnyítését
a szótárban ukrán és magyar nyelvű, abc sorrend-
ben szerkesztett index segíti majd. Úgy véljük, hogy
ez az eljárás több előnnyel is jár, hiszen megoldást
jelent az ekvivalens nélküli lexika szerepeltetésére
a szótárban; biztosítja, hogy a cirill betűket és/vagy
ukrán nyelvet nem ismerő emberek is haszonnal for-
gassák; lehetőséget ad azoknak, akik ismerik a cirill
betűket és/vagy ukrán nyelvet, hogy megismerjék
a szó eredeti alakját. Így a szótár végeredményben
elősegíti egyfajta kulturális híd létrejöttét és a kultu-
rális transzfer megvalósítását a két nép között.

Hogy egy kulturális szótár megalkotása miért
olyan szép feladat? Erre egy másik típusú szótár
fordítása során megoldásra váró feladatok világítá-
nak rá. Szintén a XXI. század elején, 2004-ben látott
napvilágot Franciaországban Barbara Cassin filozó-
fus ötlete alapján *Az európai filozófiák szótára*, amely-
ben azokat a filozófiai fogalmakat gyűjtötték össze
különböző európai nyelvekből, amelyeket rendkí-
vül nehéz vagy egyenesen lehetetlen adekvát mó-
don visszaadni egy másik nyelven. A szótárt több
nyelvre is lefordították/fordítják, vagy talán inkább
tovább írják, mivel olyan, mint egy végtelen nyitott
rendszer. A fordító számára pedig a lefordíthatat-
lanság kihívást jelent, gondolatokat ébreszt, társ-
szerzővé emeli őt, hiszen, egy jó megoldással „titkot
tár fel, újat fedez fel saját nyelvében és kultúrájában”
(I. Кебуладзе 2012).

És ahogy Balogh Katalin is megjegyzi a „kulturá-
lis szótárak esetében az ismeretek jellegét, mennyi-
ségét, a bemutatás módját, a szerkesztési elveket, a
vizuális elem hiányát, a befektetett munka mennyi-
ségét mind vitatni lehet” (Balogh 2009: 95). A végső
mérleg mégis kedvező...

Irodalom:

- BALOGH F. András. Német–magyar kulturális szótár.
Szász, sváb, landler, cipszer és bukovinai német
nyelvű kultúra a történelemben és mindennapokban.
Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége,
T 3 Kiadó nyomdája, 2017, 164 p.
- BALOGH Katalin. Kísérlet a kulturális szótárak
nyelvoktatásban történő felhasználására. Szakmai
Füzetek (27. sz.). 2009. 91-96.
http://publikaciotar.repositorium.uni-bge.hu/150/1/szf_27_10.pdf
- BART István. Előszó. Angol–magyar kulturális szótár.
Budapest: Corvina Kiadó, 1998. – 273 o.
- GALAMB Zoltán. Interjú: Adám Péter. 2012.05.06.
<http://ekultura.hu/olvasnivalo/egyeb/cikk/2012-05-06+11%3A00%3A00/interju-adam-peter-2012-aprilis>
- Kulturális szótárak. Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szabó
T. Attila Nyelvi Intézet, Kolozsvár. <http://hunlang.lett.ubbcluj.ro/hu/kulturalis-szotara>
- LENGYEL Anna. Kulturális szótárak a Corvina Kiadótól.
2003.06.30. <https://www.delmagyar.hu/orszag-vilag/kulturalis-szotarak-a-corvina-kiadotol-229855/>
- LUKÁCS András. Róma kulturális szótár. https://www.libri.hu/konyv/lukacs_andras.roma-kulturalis-szotar.html
- MIKÓ Pálné. Rendhagyó gondolatok egy rendhagyó
szótárról. Fordítástudomány 2000. 2. 112-114.
- MOLNÁR Zsófi. (Ny)elvi kérdés - Soproni András (szerk.):
Orosz kulturális szótár. 2008.09.25.
https://magyarnarancs.hu/konyv/nyelvi_kerdes_-_soproni_andras_szerk_orosz_kulturalis_szotar-69515
- PÁTRÓVICS Péter. Gondolatok egy lengyel kulturális
szótár elé. In: Interkulturális kommunikáció: nyelvi és
kulturális sokszínűség Európában, ELTE BTK Lengyel
Filológiai Tanszék – MTA Modern Filológiai Társaság,
Nagy S. (Szerk.) Budapest (Hungary), 2006. 129-134.
- RÓZSA Mária. Szemle. Magyar Könyvszemle. Évf. 134,
szám 4. 2018. 502-504.
- SZILÁGYI Zsuzsa. Oroszul tudni érdemes! 2008.07.23.
<https://revizoronline.com/hu/cikk/617/soproni-andras-orosz-kulturalis-szotar/>
- travelline.hu. „Az olasz férfiak ellenállhatatlanok, a nők
tűzről pattantak, nőiesek, fekete hajúak... 2008. https://hvg.hu/plazs/20081004_kulturalis_szotar_olaszokrol
- КЕБУЛАДЗЕ Вахтанг. Лексикон неперекладностей –
неперекладність лексиконів. 1 червня 2012.
<http://www.day.kiev.ua/uk/article/ukrayinci-chitayte/leksikon-neperekkladnostey-neperekkladnist-leksikoniv>

A magyarországi horvátok lexikográfiai kiadványai

A számos néprajzi és nyelvjárásbeli sajátossággal rendelkező magyarországi horvát közösség száma a 2011-es népszámlálás adatai szerint 23 561 fő – ami 4,1 százalékos emelkedést jelent a 2001-es adatokhoz képest –, becsült létszámuk azonban ennél jóval magasabb, körülbelül ötven- és nyolcvanezer közé tehető. A hazai horvát népcsoportok jórészt a török hódoltság alatt, de különböző történelmi időben érkeztek Magyarországra, bár bizonyos kutatások azt igazolják, hogy a Dráva és a Mura folyó bal partján a honfoglalás korában is éltek őshonos horvátok. A római katolikus vallású horvátok eredetüket tekintve nem alkotnak egységes etnikumot, és ebből adódik nyelvjárásaik sokszínűsége is, mivel a XV. és a XVIII. század között a teljes horvát etnikai területről, azaz nemcsak Horvátországból – Dalmáciából, Szlavóniából, a Horvát középhegységből vagy Likából –, hanem Bosznia-Hercegovina különböző vidékeiről települtek be. Így aztán az új életterületekben a horvát nyelv három fő nyelvjárástípusába tartozó (-kaj, -što és -ča) dialektusokat örökítették tovább.

A magyarországi horvátok kapcsán a dialektológia tudománya alapvetően hét nyelvjárási csoportot különböztet meg, melyek közül a ča-nyelvjárás (néhol erős što-nyelvjárású elemekkel) a Vas és Győr-Sopron-Moson megyében élő nyugat-magyarországi (gradistyei) horvátokhoz, a kaj-nyelvjárás a Mura menti (zalai), meglehetősen egységes nyelvjárási és kulturális jegyekkel bíró horvátokhoz köthető. A nyelvjárási szempontból nem egységes Dráva menti horvátoknál, a što- és a -kaj nyelvi elemek egyaránt megtalálhatóak, a Pécs környéki falvakban élő bosnyák-horvátok a što-nyelvjárás -jező változatát használják, a što-nyelvjárás -íző változatának archaikus alakját beszélők pedig a Baranyában és Bácskában élő sokác-horvátok. A Bácskában élő bunyevác-horvátok a što-nyelvjárás -íző változatának újabb alakját is beszélik, a Kalocsa környékén élő, régies szlavóniai -ező što-nyelvjárás pedig a Duna menti (rác) horvátokra jellemző.¹

A hazai horvátok földrajzi elhelyezkedését tekintve elmondható, hogy a magyar-osztrák, magyar-horvát és a magyar-szerb határ mentén, illetve közelében, egymástól viszonylag távol, szórványokban élnek. Újkori történetüket meghatározza az önálló Horvátország megalakulása (1991), a délszláv korszak vége, a szerb-horvát nyelv szétválása, illetve a nyelvi sztenderdizációs folyamatok felgyorsulása. Mindez nagy hatással bírt a már meglévő, rögzített, de az 1990-es évekre jórészt elavult szerb-hor-

vát szótáranyag felülvizsgálatára és fejlesztésére. A rendszerváltozást követően megjelenő új horvát és magyar kifejezések nagy száma indokoltá tette a már meglévő lexikográfiai kiadványok átdolgozását vagy újraírását. Ebben az időszakban számos szerzői anyag is készült bizonyos szakterületekhez kötődően, pl. az idegenforgalmi kereslet igényeihez igazodva, vagy a rendvédelmi szervek tagjainak nyelvi képzését támogatandó.

A lexikográfiai munkát elősegítette a hazai horvátok 1990-től napjainkig kiépülő, teljes körű kulturális autonómiája és oktatási infrastruktúrája is, amelyben a kiadói tevékenységet nagyrészt a Croatica Kulturális, Információs és Kiadói Nonprofit Kft., a kutatóit pedig a Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete látja el.

A kiadott szótárakat a nyelvek száma, a terjedelmük, feladatkörük, formátumuk, szakterületük, valamint hordozójuk vagy az információ speciális biztosítása alapján különböztethetjük meg. A magyar-horvát nyelvpárú szótárak közül többfelére is található példa. Az első kiadványok között szerepel az Akadémiai Kiadó gondozásában 1996-ban megjelent és azóta több kiadást is megélt, huszonháromezer-öttszáz címszót tartalmazó *Hadrovics–Nyomárkay*-féle horvát-magyar kisszótár. A könnyen áttekinthető, egyszerű szerkezetű – a kezdő szintű nyelvtanulóknak vagy az érdeklődő turistáknak szánt – szótár a beszélt nyelv szókincsén túl, alapvető nyelvtani és mondataalkotást segítő információkat is közöl.

A horvátországi idegenforgalmi kínálat fellendülése együtt járt az eltérő típusú és minőségű hazai s horvátországi kiadású útiszótárak megjelenésével. Sajátos tartalmával már a címében is túlmutat ezeken a *Barics–Busch* szerzőpáros által 2007-ben megjelentetett „utazóknak és üzletembereknek” szánt magyar-horvát kéziszlótár. Ez rövid nyelvtani ismereteket és fontosabb tudnivalókat is közöl, de része egy üzleti melléklet is, ami az értekezletekre, pályázatokra, a tőke- és fizetési forgalomra, a fejlesztési beruházásokra vagy épp az üzemeltetési, illetve karbantartási technológiákra vonatkozó kifejezéseket tartalmazza.

Az azonos formátumú és szerkezetű – matematika, biológia, történelem, földrajz, informatika, technika tantárgyú – horvát-magyar, magyar-horvát iskolai szótárak (szójegyzékek) oktatási segédeszközként használatosak. Terjedelmük százhetven-kétszázhusz oldal közötti, felhasználóik

elsősorban a budapesti és a pécsi magyar-horvát kéttannyelvű gimnázium tanulói, és különösképp hasznosak a nyelvi előkészítő osztályba járó, előzetes horvát nyelvismerettel általában nem rendelkező diákok számára. A Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában megjelent szótárak szerzői általában gyakorló tanárok, a kiadványok kisebb formátumúak és viszonylag szűk körben hozzáférhetők.

A szakszókincset tartalmazó szakszótárak gyakran egy-egy nemzetközi vagy határon átívelő projekt eredményei. Ilyen például Lovretity Magdolna 2011-ben megjelent *Hrvatsko-mađarski rječnik za vodno gospodarstvo i zaštitu okoliša* vízügyi szakszótára, vagy a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság kiadásában Rózsa Anita munkájaként 2011-ben kiadott *Természetismereti szótár/Rječnik poznavanje prirode*.

Barics Ernő 2002-ben megjelent kétnyelvű segédkönyve elsősorban a közigazgatás, a politika, a kultúra és a művészetek területén használatos, a társadalmi és nyelvpolitikai változások következtében létrejött új keletű kifejezéseket és szöveghelyeket közli számos gyakorlati nyelvhasználati példával kiegészítve.

A fent ismertetett dialektális sokszínűség okán kiemelt jelentőségűek a magyarországi horvátok tájszótárai, melyek között találhatunk általános, regionális és helyi tájszótárt is, pl. *Blažeka-Nyomárkay-Rác: Mura menti horvát tájszótár-Rječnik pomur-*

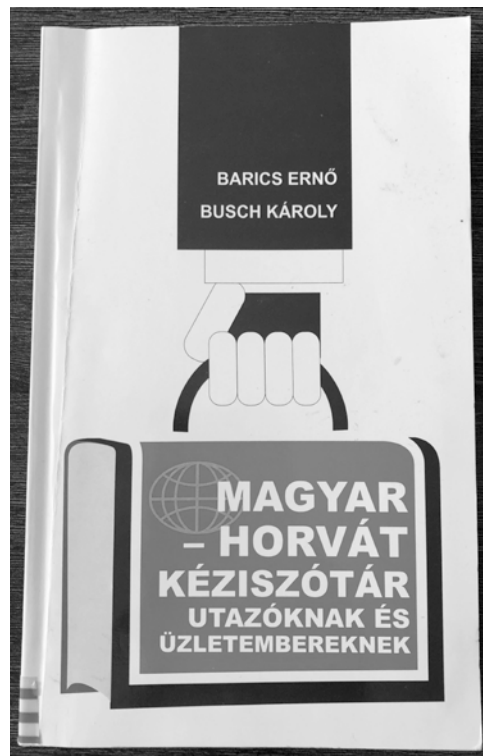
skih Hrvata (2009), Horváth József: *Kak mi govorimo: Reci Umovčanov-fertőhomoki szógyűjtemény* (2017), Živko Mandić: *Rječnik govora santovačkih Hrvata* (2016). Az eltűnőfélben lévő szókincs miatt, felhasználva az anyaországban jelentős hagyománnyal bíró hasonló szótárakat, fontos lenne valamennyi hazai horvát nyelvi régió tájszógyűjteményének mielőbbi elkészítése.

Egyedülálló kezdeményezés eredménye a 2017-ben megjelentetett, Antonija Jelavić–Darija Klinac–Eva Hoyt–Nikolić–Kiss Gabriela–Nikola Kušćer: *Szívvel-lélekkel Dušom i srcem magyar-horvát szomatikus szólástára*. A kiadvány célja, a mai magyar nyelvben leggyakrabban használt, testrészeket tartalmazó szólások és azok horvát megfelelőinek bemutatása. A mű százötvennyolc oldal terjedelmű, negyvenhat testészre vonatkozó, nyolcszázötven frazeológiai egységet tartalmazó szomatikus szólásszótár. A legtöbb frazeológiai egység a kéz, fej, szem, láb, szív szócikkekhez tartozik. Módszertanát illetően az adott testrész megnevezése kiemelt, nyomtatott betűkkel, feketével szedett, a szintagmatikus szerkezetek félkövér szedéssel jelöltek, jól követhető, megfelelő rövidítésekkel kiegészítettek és minden esetben a szerkesztők által írt két (magyar-horvát) példamondattal is alátámasztottak. Több jelentés esetén számozott példamondatokat és külön címszavakat is találunk. A szólásgyűjtemény vitathatatlan érdeme,

Hadrovics László-Nyomárkay István:
Horvát–magyar kisszótár/
Hrvatsko-mađarski rječnik
(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996)

Barics Ernő-Busch Károly:
Magyar-horvát kézisótár
utazóknak és üzletembereknek/
Mađarsko-hrvatski rječnik za
putnike i poslovne ljude, (Barics és
Tárša Bt., Pécs-Pečuh, 2007)

Iskolai szótárak

Barics Ernő: Hrvatsko-mađarski rječnik za hrvatske (manjinske) samouprave u Mađarskoj/Magyar-horvát szótár horvát (kisebbségi) önkormányzatok számára (Horvát Tudományos Kutatók Egyesülete, Pécs, 2002)

Živko Mandić: Rječnik govora santovačkih Hrvata (Znanstveni zavod Hrvat u Mađarskoj, Pečuh, 2016.)

Barics Ernő-Prodán Ágnes: Horvát-magyar szótár Krešimir Sučević Međeral, Tatjana Vukadinović, Irina Jurović, Margit Bernadett Vuk: Mađarsko-hrvatski rječnik

hogy jól használható a magyar és a horvát nyelvet elsajátítani, illetve tökéletesíteni kívánók körében, de akár olyan tematikus egyetemi kurzusokon is, amilyenre Horvátországban és a hazánkban egyaránt találhatunk példát. A kiadvány hozzájárul a nyelvvizsga vagy nyelvi érettségire történő eredményesebb felkészüléshez is, és jól megérdemelt helye lehet a (mű)fordítók íróasztalán, akik gyakran találkoznak a reáliák megfeleltetésének problémájával.

A *Mađarsko-hrvatski rječnik*² című, a horvát Nyelvtudományi Intézet kiadásában megjelent szótár párját képező, 2016-ban kiadott, mintegy harmincötezer szócikket tartalmazó *Horvát-magyar szótár*³ olyan hiánypótló munka, aminek megjelenéséig csupán zsebszótárak, illetve legfeljebb húsz-huszonkétezer címszót tartalmazó, kisebb méretű szótárak álltak a nyelvpárban rendelkezésre. A kiadvány a mai magyar és horvát nyelvállapotot rögzítve felel meg a korszerű szótárhasználói igényeknek. A szócikkek felépítése logikus, könnyen átlátható, a címszóra vonatkozó adatokat a szerzők rövidítések formájában adják meg, kitérve a mozaik- és betűszavakra is. A lapszéli regiszter segítségével a keresett információk gyorsan fellelhetők, azok pontosítását pedig a stiláris minősítések szolgálják. A több szakterület is felölelő, a beszélt nyelvet megjelenítő új kiadvány a magyarországi horvátok lexikográfiai tevékenységének egyik legfontosabb eredménye.

Összegzésképpen elmondható, hogy magyar-horvát nyelvpárban egyaránt találunk interlingvális és monolingvális szótárakat. Az interlingválisokon belül anyaguk jellege és az információ sajátossága szerint köz- és szaknyelveket; a terjedelmük szerint: kis, közép vagy kézi, illetve nagyszótárakat; fordítást és nyelvtanulást segítő szótárakat; a szak-

nyelvi műszóhasználatot leíró és a szaknyelv feltárását segítő szótárakat is. A monolingválison belül nyelvtudományi szótárakat, amely a szókészlet elemeit mutatja be, több kisebb terminológia szótárakat és szógyűjteményt. A kiadványok minősége eltérő, és annak ellenére, hogy egyikről sem készült mind-ezidáig szótárkritika, azokat a többnyire megfelelő pontossággal feldolgozott lexikai adatok jellemzik. A korlátozott számú felhasználói körből adódóan általában kisebb példányszámban jelennek meg, így beszerzésük több esetben nehézségekbe ütközik. A járványidőszak alatt bevezetett távolléti oktatás tapasztalata rávilágított arra, hogy mennyire szegényes a horvát nyelvű oktatási eszközök digitális kínálata, és ez vonatkozik a szótárakra is. A szótárhasználói szokások megváltozása miatt is szükséges a nyomtatásban már megjelent szótárak elektronikus feldolgozása, hiszen az egyszerűen és gyorsan használható online/internetes szótárak megjelenítése, melyek dinamikus, multimediális tartalma könnyen módosítható. A magyarországi horvátok nyelvi infrastruktúrájának hatékonyabbá tétele érdekében elkerülhetetlen az informatikai alkalmazás nagyfokú elterjedése, az elektronikus szótárak megalkotása, vagyis az e-lexikográfia erőteljes fejlesztése.

Jegyzetek:

¹ Ernest Barić: Rode, a jezik?! Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Biblioteka Nova, Pečuh, 2006.

² Krešimir Sučević Međeral, Tatjana Vukadinović, Irina Jurović, Margit Bernadett Vuk: Mađarsko-hrvatski rječnik. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.

³ Barics Ernő-Prodán Ágnes: Horvát-magyar szótár, Croatica Kiadó, Budapest, 2016.